

O nekaterih kriminoloških vidikih odgovornosti (v postmoderni perspektivi)

Zoran Kanduč*

*»Posledice naših dejanj nas držijo za ušesa
in jim je presneto malo mar, da smo se
medtem že 'poboljšali'.«*

(Nietzsche 1988: 84)

Normativno določilo, da je posameznik odgovoren za svoja dejanja, je nedvomno globoko zakoreninjeno v vselej in povsod hierarhično urejenem družbenem življenju oziroma – še natančneje (vsaj v perspektivi evolucijske ali novo/darvinistične psihologije) – že v človeški naravi, in sicer predvsem kot čustvena dispozicija (vir prirojenega »občutka za pravičnost«), na kateri temelji vzajemni altruizem (tj. načelo »milo za drago«, ki implicira povračilo dobrega z dobrim ter slabega s slabim). Vseeno pa je realizacija/aplikacija te splošne norme v glavnem precej neenakomerna ali selektivna (oziroma je statusno in razredno – konec koncev pa tudi individualno/subjektivno – pristranska, npr. v tem smislu, da so objektivno najbolj »odgovorni« le izjemoma negativno sankcionirani za svoje škodljive in/ali protipravne storitve in opustitve, za nameček pa so za svoje aktivnosti (katerih družbena koristnost je – najbolj milo rečeno – vse prej kakor samoumevna ali ne vprašljiva) nesorazmerno bogato nagrajevani (še huje, to se pogosto dogaja celo v primerih, ko bi morali biti pravzaprav zgolj ne/formalno kaznovani). Vendar pa to nikakor ni edini problem: načelo odgovornosti je resno ogroženo (bi že morali zapisati »razkrojeno«?) tudi zaradi relativno naglega razvoja naravoslovnih in družboslovnih znanosti (ter njihovih bolj ali manj posrečenih sintez), katerih dognanja dokaj prepričljivo vodijo k predstavi/domnevi, da je človek (namreč sleherni posameznik) v bistvu »žrtev« genov in okolja, tj. nekakšen (biokemijski) »robot«, gnan (oziroma določen ali »programiran«) s silami, ki jih v glavnem sploh ne pozna. Če to že vsaj v grobem drži – če strogo vzeto, nikomur ni mogoče pripisati niti zasluge niti krivde za to, kar počne (in kar potemtakem ni izraz »svobodne volje« njegovega nefizičnega/duhovnega »jaza«) – potem se zastavlja sila težavno vprašanje, na kaj kaže opreti nagrajevanje in kaznovanje (temeljna vzvoda družbenega nadzorstva), brez katerih si vsekakor ni mogoče zamisliti urejene družbe (v zvezi s to dilemo ne smemo pozabiti na dejstvo, da ima iskrena vera v posameznikovo svobodo in racionalnost vendarle izredno pomembne kontrolno-preventivne in disciplinske učinke, čeravno utegne biti razumsko/znanstveno povsem neupravičena).

Ključne besede: nezakonita dejanja, norme, storilci, odgovornost, nagrada, kazen, postmoderna družba

UDK: 177 + 159.947.23

Uvodne opazke

Vprašanje odgovornosti. Kakšno vprašanje! Kakšno? Ha, vsekakor nadvse zamotano, kompleksno in zagatno, prešito z mnogimi, za nameček pa še zgodovinsko in družbeno-kulturno spreminjajočimi se »obrazi« (oziroma formami in vsebinami). In vendar gre za vprašanje, ki se nikakor ne preneha zastavljati – neredko vznikne celo tedaj, ko smo mislili, da smo nanj vsaj v zvezi z določeno, bolj ali manj konkretno problematiko že (relativno zadovoljivo) odgovorili. Še več, pripisovanje in prevzemanje odgovornosti je skorajda neizbežno precej kontroveržno (in pogosto konfliktno ali antagonistično, neredko celo tragično), saj ne temelji zgolj na rezultatih (bi bilo natančneje zapi-

sati »konstrukcijah«?) spoznavnih procesov, ampak implicira tudi normativne izjave (o tem, kaj bi nekdo – npr. v moralnem, pravnem, npravstvenem ali religioznem smislu – moral storiti ali opustiti), vrednostne ocene (npr. o tem, kaj je prav/ično ali dobro in kaj je narobe/krivično ali slabo/zlo) ter sodbe o tem, kaj je (ali vsaj kaže šteti za) možno, nemožno, naključno in nujno,¹ vse to

¹ Agamben poudarja, da te »modalne kategorije« niso nedolžne logične ali gnoseološke kategorije (namreč take, ki bi se nanašale zgolj na zgradbo propozicij ali odnos s človekovo spoznavno zmožnostjo), ampak so »ontološki operatorji«, ki delujejo v polju subjektivnosti in ki, in *extremis*, odločajo o človeškem in nečloveškem, o »dati živeti« ali »pusti umreti«. »Možnost (môči biti) in kontingenca (môči ne biti) sta operatorja subjektivacije, točke, v kateri možno preide v bivanje, se razodene z razmerjem do nemožnosti. Nemogućnost kot zanikanje možnosti (ne /môči biti/) in nujnost kot zanikanje kontingenca (ne /môči ne biti/) sta operatorja desubjektivacije, uničenja in destitucije subjekta – tj. procesov, ki v njem ločujejo moč in nemoč,

* Zoran Kanduč, dr. pravnih znanosti, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Poljanski nasip 2

pa je v bistvu dosti pomembnejše od dozdevno »gole« vednosti o pojavih (oziroma od poznavanja »dejstvenih resnic« o zunanji realnosti, duševni ali biološki notranjosti relevantnih posameznikov in vzročnih povezavah med različnimi dogodki).²

Vprašanje odgovornosti kajpak ni eno samo. Takoj ko se ga dotaknemo, se nam raztrešči v množico (pod)vprašanj. Denimo: Kaj sploh je »odgovornost«? Je to zgolj (z)možnost, da je nekdo – kot subjekt svojih dejanj (storitev in opustitev) – postavljen v vlogo objekta formalnih in neformalnih sankcij, tj. nagrad in kazni, pohval in graj? Kdo vse je lahko odgovoren? Zgolj oseba, ki je počlovečena (in torej ni več žival), odrasla (in torej ni več otrok), podružbljena/civilizirana (in torej ni več divjak) in normalna (oziroma vsaj ni nora ali psihično bolna/motena)? Za koga ali kaj je (oziroma bi moral biti) kdo odgovoren? Ali naj posameznik odgovarja zgolj za svoja dejanja? Kako sploh opredeliti pojem »dejanje«? Je dejanje tudi kihanje (npr. med koncertom klasične glasbe), ravnanje mesečnika ali hipnotizirane osebe? Za katera posameznikova dejanja je mogoče reči, da so »zares njegova«? So to tista, ki imajo »vzrok« v akterjevi notranjosti, npr. v njegovih željah, prepričanjih, volji, vesti, razmišljanju, nagnjenjih, odločitvah/izbirah, občutkih, zaznavah, čustvih ...? Je posameznik odgovoren tudi za svojo biološko konstitucijo in značaj (ali druge pretežno podružbljene prvine/ razsežnosti »svoje« osebnosti)? Se nekdo, ki je »poklican na odgovornost«, ker je (prosto)voljno storil nekaj zlega ali »samo« protipravnega, lahko uspešno sklicuje na pomanjkljivo vzgojo (ki naj bi bila vzrok njegove neprimerne/nezadostne samokontrole), slabe vedenjske zgleda, zanemarjanje, grdo ravnanje in prizore nasilja, ki jih je bil deležen v otroštvu? Kako obravnavati

dejanja, za katera akter trdi, da jih je storil »kompulzivno«, tj. pod vplivom »neubranljive« psihične sile (npr. impulza, afekta ali nagona)? Kakšna in kolikšna je posameznikova odgovornost za dejanja, ki jih je storil »pod prisilo«, namreč v situaciji, v kateri mu je neka druga oseba zagrozila z resno sankcijo (npr. smrtjo, mučenjem ali telesno poškodbo)? Kako je z odgovornostjo za ravnanje, ki naj bi izviralo predvsem iz nezavednih motivacij? Kdaj človeška žival postane »zares« odgovorna? Kaj je »temelj« (bistveni pogoj) človekove odgovornosti? Zmožnost avtonomnega razsojanja o tem, kaj je dobro in kaj je zlo (oziroma kaj je prav in kaj je narobe)? Je človek odgovoren zato, ker je svoboden? Če je svoboden? Ko je svoboden? Kaj pravzaprav pomeni ali implicira pojem »svoboda« (ali »svobodna volja«, ³ *free will*)?

³ Pojem »svobodna volja« je tesno povezan z novoveško idejo individualne avtonomije (prim. Honneth 2007: 17–21). Ta normativni ideal nastopa (vsaj v filozofskih obravnavah) v dveh temeljnih različicah. Individualna določitev je opredeljena bodisi kot sposobnost človeka, da se z močjo voljne odločitve distancira od vseh tistih potreb, poželenj in nagonov, ki jih utegne izkusiti/dojeti kot omejitve svoje neodvisnosti (»suverenosti jaza«), bodisi kot sposobnost reflektirane izbire (ali »moralne deliberacije«), tj. odločitve med danimi – kontingentnimi (ali, zares strogo vzeto, heteronomnimi) – psihičnimi vsebinami oziroma nagnjenji in vzgibi delovanja. Hegel (prim. 1989: 35–71) je v svoji pravni filozofiji nadgradil tovrstne koncepcije individualne avtonomije s še kompleksnejšim modelom »svobodne volje«, katere bistvena značilnost naj bi bila ta, da se naredi »sama sebi za predmet« (oziroma »hoče samo sebe«), tj. iz same sebe izoblikuje svobodi primerne nagnjenja in vzgibe. Z drugimi besedami: v tej perspektivi se od avtonomnega subjekta zahteva/pričakuje, da »svoj« (namreč človeški) sistem nagnjenj in vzgibov podvrže intencionalno hoteni »predelavi«. Kot izkustveni zgled take »svobodne volje« (ki implicira »biti-v-drugem-pri-sebi-samem«) je Hegel ponudil prijateljstvo in ljubezen: »V njej nisi enostransko v sebi, temveč se lahko omejuješ v odnosu do drugega, a se v tej omejitvi veš kot samega sebe. V tej določenosti se človek ne sme čutiti določenega, temveč ima svoje občutje samega sebe šele v tem, da drugo obravnava kot drugo. Svoboda torej ne leži niti v nedoločenosti niti v določenosti, temveč je oboje [...] Volja [...] ni vezana na nekaj omejenega, temveč sega prek tega, kajti narava volje ni ta enostranskost in vezanost, temveč svoboda, da hoče nekaj določenega, vendar pa je v tej določenosti pri sebi in se spet vrne nazaj v obče« (navedba v Honneth 2007: 22). Marx je razlikoval dva idealno-normativna tipa svobode. Prva oblika svobode je nepopolna, saj je vpeta v »kraljestvo nujnosti« (tj. v polje družbenoekonomske reprodukcije in transformacije): »Svoboda na tem področju je lahko samo v tem, da podružbljeni človek, združeni producenti, racionalno urejajo svoje presnavljanje z naravo, da jo skupno nadzorujejo, namesto da jim vlada slepa sila; da ga opravljajo z najmanjšo porabo moči in v razmerah, ki so najbolj vredne človeške narave in ji najbolj ustrezajo« (1973: 914). Zares popolna (»prava« ali »resnična«) je zatorej šele tista oblika svobode, ki je mogoča šele onkraj »kraljestva nujnosti«, namreč »razvoj človeške moči, ki je samemu sebi namen« (1973: 914) in katerega temeljni pogoj je skrajšanje delovnega dne: »Kraljestvo svobode se začneja v resnici šele tam, kjer se neha delo, ki ga narekujejo pomanjkanje in zunanja smotrnost; po naravi stvari leži torej onkraj sfere prave materialne produkcije« (1973: 913).

možno in nemogoče. Prvi dve sestavljata bit v njeni subjektivnosti, pravzaprav kot svet, ki je zmeraj *moj* svet, ker v njem možnost obstaja, se dotika (*contingit*) realnega. Nujnost in nemožnost pa opredeljujeta bit v njeni celovitosti in strnjivosti, čisti subjektivnosti brez subjekta – v skrajnem primeru svet, ki ni nikoli *moj* svet, kajti v njem možnost ne obstaja. Modalne kategorije – kot operatorji biti – zato niso nikoli pred subjektom kot nekaj, kar bi ta lahko izbral ali zavrnil, ali kot naloga, o kateri bi se lahko odločil – ali ne odločil – da jo bo prevzel v ugodnejšem trenutku. Subjekt je prej polje sil, ki ga vedno že prečkajo burni in zgodovinsko določeni tokovi moči in nemoči, moči ne biti in ne moči ne biti« (2005: 104).

² Še drugače rečeno: pripisovanje odgovornosti je bolj ali manj sporno tudi zato, ker je neizogibno ideološko, vsaj če sprejmemo pojmovanje (prim. Therborn 2008: 171–173), da je ideologija nekaj, kar novorojeno človeško žival (oziroma njeno amorfnó življenjsko energijo ali »libido«) podvrže specifični socialni ureditvi (in *eo ipso* kontroli) ter jo usposobi (»kvalificira«) za različne vloge, ki naj bi jih – po možnosti seveda čim bolj »odgovorno« – opravljala v dani družbenoekonomski formaciji, hkrati pa jo interpelira na tri načine, in sicer tako, da ji pove (»sugerira«), kaj in kako obstaja (oziroma kakšne/katere »identitete« ima na voljo v tem svetu), kaj je možno (do kam lahko sežejo individualne ali kolektivne ambicije in aspiracije) ter kaj je prav/narobe (v javnih in zasebnih sferah).

Je to (kot trdijo npr. libertarci⁴) predvsem ali celo zgolj »svobodna izbira«, namreč posameznikova zmožnost/sposobnost, da bi lahko – namreč tak, kakršen pač (značajsko in tudi sicer) je, ter ob danih željah in prepričanjih – v konkretnih okoliščinah izbral (in kajpak realiziral) kakšno drugo vedenjsko opcijo, ne pa le te, za katero se dejansko odloči in jo udejanji? Kaj pa če je človeško bitje determinirano (npr. v tem smislu, da glede na dane okoliščine, želje in značajske poteze ne more ravnati drugače: stori lahko le dejanje, ki ga dejansko izvrši)? Ali je moralna odgovornost združljiva z deterministično⁵ razlago človekovega vedenja? (Tako imenovani kompatibilisti⁶ odgovarjajo na to vprašanje pritrdilno, inkompatibilisti pa nikalno.) Ali je to, da se nekdo »čuti svobodnega« zadostni pogoj za njegovo »ob-

jektivno« svobodo? Ali je svoboda – če predpostavimo, da zares »obstaja« – blagoslov ali prekletstvo (oziroma »breme«, npr. v tem smislu, da implicira neodpravljiva tveganja in mučno odgovornost za lastno »usodo«)? Kako prepoznati (ne)odgovorno osebo? Je človek v prvi vrsti objekt ali subjekt odgovornosti (ali nemara kar oboje)? Pred kom (oziroma v razmerju do koga) je posameznik primarno odgovoren? Ali morda obstaja hierarhija različnih tipov odgovornosti (npr. moralne, religiozne, pravne, npravstvene in politične)? Je smiselno/upravičeno razlikovati med javno in zasebno odgovornostjo? Kakšno je razmerje med individualno in družbeno ali kolektivno odgovornostjo? Kdo je odgovoren za »družbene probleme«? Kako razumeti odgovornost »pravnih« (namreč fiktivnih) oseb (npr. države ali podjetja)? In tako naprej.

Namen tega prispevka nikakor ni odgovoriti na vsa tovrstna vprašanja, ampak »zgolj« (in že to je sila ambiciozno) osvetliti – po možnosti kritično – nekatere pomembne spremembe/novosti v pojmovanju odgovornosti v zvezi s kriminalnim vedenjem (in drugimi podobnimi škodljivimi praksami ali nasilnimi pojavi), (ne)formalnim obravnavanjem storilcev kaznivih dejanj in (samo)upravljanjem varnostnih ali viktimizacijskih tveganj. Vprašanje odgovornosti se, kot je videti, dandanes zastavlja vse bolj pogosto in v zelo različnih kontekstih (v okviru sodobne politične filozofije so se, denimo, razprave o »pravični družbi« v dobršni meri preselile/premestile na teren odgovornosti, zlasti državljske⁷). To ne preseneča. Živimo – oziroma žal pred-

⁴ Prim. Hughes 2005: 137–142. V »libertarni« perspektivi je akterjeva prihodnost načeloma vselej »odprta«, saj njegove izbire niso »prisilne« (oziroma vključene v verige vzročno-posledične nujnosti), in sicer predvsem zaradi njegove svobodne volje, ki mu omogoča/dopušča, da v dani situaciji izbere eno izmed možnih vedenjskih opcij (storitev ali opustitev).

⁵ V tej optiki je svobodna volja zgolj »mit« ali subjektivna iluzija (npr. izraz narcistične želje »jaza«, ki si domišlja, da je suvereni gospodar v svoji »hiši« ali življenjskih praksah). Če se akter v določeni situaciji odloči za storitev ali opustitev X, to pomeni, da bi bila vsaka druga/drugačna izbira (npr. dejanja Y) nemogoča. Odločitev je določena z dejavniki, ki niso pod akterjevo neposredno kontrolo.

⁶ Tipično kompatibilno stališče do razmerja med svobodo/določenostjo in moralno odgovornostjo je zagovarjal Thomas Hobbes (prim. Finn 2007: 47–50). Sloviti angleški filozof razlikuje dve vrsti delovanja, in sicer neprostovoljna ali »vitalna« gibanja (npr. kroženje krvi po telesu) in voljna dejanja, ki so vezana na duševne procese oziroma na zaznave (*fancies*), ki so reakcija čutilnih organov na zunanje objekte, prizadevanja (*endeavours*), ideje (npr. o dobrih in slabih posledicah anticipiranih vedenjskih opcij), občutja, nagnjenja – tj. poželenja (*appetites*) in averzije – želje in druga čustva (npr. strah in upanje). Za voljno ravnanje je značilna »deliberacija«, namreč proces odločanja med poželenji in averzijami (v specifičnih okoliščinah): tehtanje, kaj je v dani situaciji za akterja najboljše storiti (ali opustiti). V tej zvezi pa je ključno to, da procesi, ki privedejo do končne odločitve (in nato še do *passage à l'acte*), oziroma psihične prvine, ki v njem nastopajo, niso pod nadzorom subjektive svobodne volje (ali »duševnosti«, *mind*). Odločitev je rezultat spopadov med različnimi silami (npr. željami, nagoni in idejami), ki se bojujejo za prevlado: tista, ki naposled zmaga, se manifestira v konkretnem delovanju. Z drugimi besedami: »volja« je zgolj zadnje poželenje (ali zadnja averzija), ki se neposredno »prilepi« na dano storitev ali opustitev, ne pa nekaj, kar bi odločilo o tem, katera želja naj se udejanji. Volja torej ni svobodna. Vendar pa Hobbes ocenjuje, da se določenost/nujnost in svoboda ne izključujeta. Svobodo namreč razume zgolj kot »odsotnost zunanjih preprek«. Skratka: če akter ni od zunaj fizično prisiljen ali oviran (npr. z okovi ali zaporniškim zidovi), potem je svoboden (»at liberty«), da počne, kar hoče, in je posledično seveda tudi odgovoren, čeravno je njegova »volja« (tj. poželenje, ki ga povzroči niz gibanj, ki niso pod zavestno kontrolo »jaza«) pri tem vselej podvržena nujnosti. V optiki takega razmišljanja je, recimo, »svobodna« tudi reka, ki nujno teče navzdol po strugi.

⁷ Prim. Kymlicka 2005: 399–451. V tej zvezi se zastavlja predvsem vprašanje, kaj naj sploh pomeni »odgovorno državljanstvo« in kje naj se posameznik nauči kreposti, ki so njegova predpostavka/vsebina. Saj res, le kje neki? V šoli, družini, soseski, cerkvi, prostovoljnih združenjih, delovni organizaciji, tržnih transakcijah ...? Zdi se, da »civilna družba« ni ravno zgledno gojišče državljskih kreposti: »Teoretiki civilne družbe od prostovoljnih združenj zahtevajo preveč, ko si obetajo, da bodo postala najpomembnejše šole demokratičnega državljanstva ali njegovi posnetki v po-manjšanem merilu. Čeprav te asociacije lahko učijo državljske kreposti, to ni njihov tipični *raison d'être*. Razlog, zaradi katerega se ljudje združujejo v cerkve, družine in etnične organizacije, ni učenje državljskih kreposti. Razlog, zaradi katerega to počnejo, je izkazovanje spoštovanja nekaterim vrednotam in uživanje nekaterih človeških dobrin, ti motivi pa imajo malo skupnega s spodbujanjem državljanstva. Nadejati se, da bodo starši ali duhovniki organizirali življenje svojih skupin tako, da bodo kar najbolj spodbujali državljanstvo, je izraz nepoznavanja vzroka, zaradi katerega so te skupine nekoč nastale« (Kymlicka 2005:432–433). Drugačno stališče zagovarja Renner, in sicer v zvezi z reperkusijami mladinskih in študentskih gibanj iz šestdesetih in prve polovice sedemdesetih let: »Njihove politične ambicije so bile izjemne: spreminjati so hoteli same centre politične in ekonomske moči, usmerili so se v nemogoče in jim seveda ni uspelo. Niti en sam politični režim se zaradi njihovih protestov ni spremenil in kapitalaska ekonomska struktura je ostala nedotaknjena. In vendar je danes videti, da so ta gibanja proizvedla močne strukturne učinke na ravni vrednot,

vsem delamo – namreč v burnih, pospešenih, naglo spreminjajočih se časih »omnikrize« svetovnega kapitalističnega sistema. Različni »družbeni problemi« – npr. strukturna brezposelnost, posplošena ekonomska negotovost, naraščajoče socialne razlike, ekološka kriza, neobvladljivi migracijski tokovi ali visoke stopnje kriminalitete – se množijo, kopičijo in medsebojno prežemajo: kdo je zanje odgovoren?! To vprašanje ima pravzaprav dve razsežnosti. Prvič, kdo so tisti, ki so povzročitelji določenega problema (oziroma ključni generatorji te ali one »krize«)? No, glede na to, da gre tu za osupljivo kompleksne pojave, določene z malone nepreglednim množtvom preteklih in sedanjih – oziroma strukturnih, sistemskih, institucionalnih, skupinskih in individualnih – dejavnikov, je pač dovolj jasno, da jih ni mogoče pripisati točno določenim odgovornim osebam (kar pa seveda ne izključuje možnosti, da se zanje okrivijo priročni »grešni kozli«). Drugič, kdo je odgovoren za reševanje žgočih problemov? Nacionalna država (ki pa je tudi sama v hudi krizi, ki se nanaša npr. na njeno suverenost, legitimnost ali celo racionalnost funkcioniranja in ne nazadnje, na njeno zmožnost, da pobira davke, zagotavlja varnost, upravlja gospodarstvo ...), nadnacionalne oblastne organizacije (zaznamovane z več kot očitnim »demokracijskim primanjkljajem«), podjetja (nad katerimi visi imperativ neskončne in konkurenčne akumulacije kapitala), politične stranke, nova družbena gibanja, družine, ozaveščeni posamezniki ...? Kandidatov vsaj načeloma ne manjka, težava pa je »le« v tem, da malone vsi ti »subjekti« vehementno in kajpak »odgovorno« trdijo, da se po svojih najboljših močeh (in z najboljšimi nameni) trudijo izboljšati problematično »stanje stvari«. Kljub temu pa se ni mogoče izogniti mučnemu vtisu, da se »omnikriza« svetovnega kapitalističnega sistema kvečjemu zastruje. Kje so torej krivci? In kje (po)iskati rešitelje? Kaj naj bi ti storili ali opustili?

Odgovornost posameznika, družbe in države v kriminoloških perspektivah

Vprašanje odgovornosti je *in nuce* vključeno že v svetopisemski mit o izvirnem padcu v greh. Zgodba o Adamu in Evi je kajpak dobro znana in na prvi pogled zlahka umljiva: ženska popusti skušnjavi, v greh zapelje še moškega, njun stvarnik odkrije normativno kršitev (tj. dejstvo, da sta zaužila prepovedani sadež z »drevesa spoznanja«) in ju strogo kaznuje, njega z nujnostjo dela v potu lastnega obraza, njo pa z mukami rojevanja

medosebnih razmerij in življenjskih stilov v širokem delu lastne kohorte ne glede na to, ali so posameznice in posamezniki v njih dejavno sodelovali. Drugače rečeno, pravih učinkov libertinskih gibanj in kulturne revolucije iz šestdesetih ne gre iskati na javni sceni, na barikadah in v političnih parolah, temveč tam, kamor so se utrujeni protestnice in protestniki vračali, se pravi doma, v zasebnosti in v intimnosti« (2002: 87).

otrok (bizarni paradoks je, da se je sčasoma to prekletstvo kulturno/ideološko preobrazilo v blagoslov, npr. v obliki krilatice, da »delo osvobaja«, ali v okviru čaščenja materinskega samozrtvovanja). Odgovornost teh dveh »pionirskih« prestopnikov je pravzaprav na dlani: vedela sta, da ravna v nasprotju s prepovedjo, in bila sta svobodna, zakaj skušnjavi lahko podleže le bitje, ki je (že zaradi svoje inherentne šibkosti) resda dovzetno za »zdrs« v mnogovrstna grešna dejanja (npr. tista, ki jih motivira pohlep,⁸ ali pa – v luči demonološke interpretacije – zli duh⁹), vendar pa se je tovrstnim opcijam načeloma zmožno upreti (in zato je v moralnem/religioznem pogledu »krivo«). No, bolj zamotano pa je odgovoriti na vprašanje,¹⁰ kako je s (so)odgovornostjo Boga za izvirni »padec« njegove človeške kreacije. Težko se je namreč izogniti nadležni slutnji, da je vrli Bog nekako hotel, da bi se njegovi človeški kreaturi pregrešili (le zakaj bi sicer v rajski vrt postavil drevo s tako zelo mamljivimi sadeži?) in da bi ju lahko zaradi tega kazensko premestil iz stanja »blažene nevednosti« v kolesje zgodovinskih procesov (oziroma ju nagnal – dobro- ali zlonamerno? – na trnovo, v splošnem bržkone bolj nesrečno kakor srečno pot samo/ustvarjanja in samo/spoznavanja).

Vzpon »kriminologije« se začne v »razsvetljenem« obdobju (v drugi polovici osemnajstega stoletja), ko so teološke/spiritualne razlage hudodelskega (in še kako drugače problematičnega vedenja) zlagoma zgubljale svojo poprej monopolno ali vsaj dominantno/hegemonsko pozicijo. Znanstveno ali vsaj ekspertno (bolj ali manj sistematično in »distancirano«) preučevanje kriminalcev (npr. njihove telesne zgradbe, duševnosti, osebnostnih struktur, biografij, življenjskih okolij, vedenjskih in mišljenjskih vzorcev, vrednotnih orientacij in motivacij) je navrglo pisano množico – antropoloških, socioloških, psiholoških bioloških in drugih – kriminoloških teorij, v okviru katerih je mogoče razbrati precej različne poglede na to, kako naj bi bila odgovornost za kriminalne pojave porazdeljena med storilci, žrtvami, družbo in državo.¹¹ Oglejmo si torej, vsaj *grosso modo*, nekaj tipičnih obravnav tega kompleksnega vprašanja.

⁸ Glede zgodovinskega razvoja dojemaj tega naglavnega greha (»radix omnium malorum avaritia«) v zahodni civilizaciji prim. Tickle 2006: 20–46.

⁹ Prim. Einstadter in Henry 2006: 31–35.

¹⁰ Prim. Rogue 2005: 8–12.

¹¹ Beccaria, gotovo najvplivnejši predstavnik »klasične šole«, je odgovornost za »kriminalno vprašanje« (ki družbi grozi z vrnitvijo v kaotično »naravno stanje«) pripisal predvsem politično-oblastnim dejavnikom, npr. slabi zakonodaji (vključno seveda z materialnim in procesnim kazenskim pravom) in okrutnimi ali tiranskimi, vendar precej neučinkovitim kaznovalnimi praksam (ki so take tudi zato, ker ne temeljijo na »nepistranskih raziskavah človeške narave«): »Boljše je zločine preprečevati, kakor kaznovati. To je poglaviti namen sleherne dobre zakonodaje, ki je umetnost, kako

Če se (že zaradi neizogibnih prostorskih omejitev) omeji mo na razvoj zahodnih kriminoloških refleksij v obdobju po drugi svetovni vojni, vidimo, da jih je mogoče razvrstiti v tri osrednje perspektive,¹² in sicer (sociološko ali psihološko) pozitivistično, kritično in realistično. Prva usmeritev, ki je nerazvezljivo povezana s širitvijo in krepitevijo socialne/blaginjske države (ter v tem okviru tudi s teorijo in prakso rehabilitacije/resocializacije), je kriminaliteto skonstruirala kot družbeni problem, vendar ne zgolj v tem smislu, da so njeni protagonisti družbeno problematični (tj. problem za neproblematično družbo). Kriminaliteta, ki se kajpak »razodeva« v protipravnih dejanjih posameznikov, je bila opisana kot socialni problem predvsem zato, ker so njeni ključni dejavniki vpeti v makro in mikro družbene procese ali strukture. Ta koncepcija ima dve značilni različici: (a) kriminallec ni bolnik (oziroma patološko bitje), njegovo vedenje je normalna prilagoditev na »kriminogeno« družbeno situacijo oziroma je instrumentalno racionalno (tj. učinkovito »sredstvo« za realizacijo kulturno določenih/predpisanih ciljev, ki jih je akter bolj ali manj pasivno ponotranjil in posvojil v procesu podružbljanja), zaradi česar je storilec vsekakor individualno odgovoren za kaznivo ravnanje, vendar pa je njegova odgovornost zgolj delna ali omejena in je pravzaprav dosti manjša od tiste, ki jo je mogoče pripisati »družbi« (v zvezi z »vzroki« kriminalnih pojavov in dolžnostjo njihovega odstranjevanja ali zmanjševanja); (b) kriminallec je bolan in zato je v glavnem neodgovoren za svoje početje, dolžan pa je sodelovati pri svojem zdravljenju v okviru tretmanskih institucij/programov (če strokovno pomoč zavrača, to pomeni, da je »nepopoljšljiv« in družbeno nevaren).

Tudi druga povojna kriminološka usmeritev, ki se je razvila kot kritični odziv na pozitivistično dožemanje in obravnavanje storilcev kaznivih dejanj, nastopa v dveh različicah, v liberalni in radikalni (v dobršni meri marksistično navdihnjeni). Prva, ki je

najpogostejše označena kot »teorija etiketiranja«, je problem kriminalitete skonstruirala kot – bistveno nenaamerni/nehoteni (ali »perverzni«) – rezultat niza interakcij med individualnimi odklonskimi ravnanji (katerih vzroki so v tej perspektivi večinoma netematizirani) in institucionalnimi reakcijami: prestopniki so predstavljeni kot žrtve, in sicer ne toliko socialnih krivic, kolikor nadzornih institucij (v katerih je oblast najtesneje prepletena z vednostjo), ki so zato primarno odgovorne za stabilizacijo/konsolidacijo storilčeve kriminalne identitete (oziroma »samopodobe«), kariere ali »sekundarnih deviacij«. Zgodovinsko-materialistična teoretska kritična nadgradnja teorije etiketiranja (iz sedemdesetih let) je »kriminološko vprašanje« preoblikovala tako, da je bila kriminaliteta pojasnjena kot izid dvojne selekcije: (a) prva je vpeta že v izhodiščno fazo kriminalizacije, tj. v opredeljevanje vsebine splošnih in abstraktnih kazensko-pravnih norm (oziroma pravnih dobrin, ki so zavarovane z inkriminacijo zakonsko opisanih dejanj); (b) druga pa deluje na ravni rutinskega delovanja kazensko-pravnega sistema, ki je usmerjen predvsem zoper storilce škodljivih/protipravnih dejanj iz nižjih ali nepriviligiranih družbenih slojev/razredov.¹³ V tej perspektivi je kriminallec – ki je, tehnično gledano, kajpak odgovoren (česarvno le delno) za svoje kaznivo dejanje (ki je formalno racionalna, v materialnem/vrednotnem smislu pa iracionalna reakcija na njegov življenjski položaj) – prikazan kot dvojna žrtev, in sicer krivičnih družbenih razmer (zaznamovanih z razredno dominacijo, izkoriščanjem, zatiranjem in odtujenostjo) in krivičnega/pristranskega kazensko-pravnega sistema.

Tretja (in kronološko zadnja) povojna usmeritev je »realistična« in obsega tri značilne različice: levo, desno (ali neokonservativno) in pragmatično (ali neoliberalno). Tako imenovani levi (zvečine britanski) realizem izhaja iz podmene, da je kriminaliteta (ne pa primarno formalne reakcije nanjo) vsekakor problem, ki ga je treba obravnavati z vso resnostjo (in ki ga še najbolj definirajo žrtve kaznivih dejanj, ki pogosto – tako kakor tudi prestopniki – izhajajo iz nižjih/deprivilegiranih slojev in so potemtakem dvakratno viktimizirane). V tej optiki je storilec tipično prikazan kot racionalno/nepatološko (predvsem pa relativno prikrajšano)¹⁴ in individualistično/ego-

pripeljati ljudi do največje možne sreče, ali najmanjše možne nesreče, ob upoštevanju dobrih in slabih strani življenja. Toda doslej uporabljena sredstva so večidel napačna in v nasprotju z zastavljenim ciljem.« (2002: 123) Tudi Lombroso, oče italijanske pozitivistične šole, je izhajal iz podmene, da mora kriminalna politika temeljiti na znanstvenih dognanjih, vendar ne primarno na spoznanjih človeške narave »kot take«, ampak na raziskavah vzrokov ali dejavnikov »kriminalnosti« družbeno nevarnih posameznikov (ker se ti ne razlikujejo le od normalnih ljudi, ampak tudi med sabo, se mora omikana družba pred njimi braniti/zavarovati z raznovrstnimi ukrepi, kot so smrtna kazen, dosmrtni zapor, denarne kazni, hišni zapor, policijski nadzor, pogojne sankcije, specializirana/diferencirana medicinska obravnava alkoholikov, epileptikov in duševnih bolnikov, družbenoekonomske reforme, namenjene najnižjim družbenim slojem...). To, da »rojeni kriminalci« ravna »kompulzivno« (npr. zaradi svoje »atavistične« ali degenerirane psihofizične konstitucije), ne pa pod vplivom »svobodne volje«, ne implicira izničenja odgovornosti, ki se zgolj preobrazijo v moralne v socialno.

¹² Glej bolj poglobljeno analizo v Pitch 1995: 28–46.

¹³ Prim. Reiman 1998: 101–136.

¹⁴ Socialne neenakosti – npr. razredni položaj, poklicna stratifikacija (vezana na dohodek in status/prestiž) ter brezposelnost – lahko vplivajo na kriminalno vedenje po različnih poteh, npr. tako, da določajo naravo in intenzivnost posameznikove (ne) vključenosti v družbene strukture/procese (*social attachment*) in *eo ipso* še na vznik potencialno »kriminogenih« reaktivnih čustev (npr. ponižanosti, jeze, resentimenta in želje po transgresivnem vedenju). To velja še posebej tedaj, ko jih posameznik dožema kot nepravilne ali neupravičene (kar pa je bržkone precej pogost pojav, saj obstoječih razlik v dohodkih, bogastvu in statusu v splošnem ni mogoče pojasniti/utemeljiti zgolj z osebnimi zaslugami, npr. s posameznikovo prizadevnostjo, delavnostjo ali prispevkom k skupni/obči blaginji).

istično usmerjeno) bitje, ki mora moralno/pravno odgovarjati za svoje ravnanje, ne pa tudi za družbene, ekonomske in kulturne razmere, v katerih se nahaja (za tovrstne kriminogene dejavnike/vzroke je odgovorna država, ki jih je zatorej dolžna odpraviti ali omiliti, in sicer po možnosti v duhu idej/predlogov, ki jih zagovarjajo levi realisti). Desni realisti, ki krivdo za problem kriminalitete pripišejo v prvi vrsti kriminalcem (ki svobodno – družbeno nedoločeno – izberejo svoje dejanje in so zato zanj polno odgovorni), po eni strani ostro obsodijo ideal rehabilitacije/resocializacije¹⁵ (ker da je pre/drag, nesmiseln, neuresničljiv, nekoristen ali celo kontraproduktiven), po drugi strani pa se zavzemajo za kaznovalno politiko, ki naj bo stroga, trda, nepopustljiva, dosledna, učinkovita (»prison works«) in ekonomična oziroma usmerjena primarno v zastraševanje, retribucijo (distribucijo pravičnih/zasluženih kazni, *just deserts*) in onemogočanje (*incapacitation*)¹⁶ družbeno nevarnih

storilcev (katerih »rizičnost« – tj. verjetnost nadaljnje angažiranosti v kriminalnih aktivnostih – je navadno ocenjena na podlagi njihovega spola, starosti, etnične pripadnosti, družinskega ozadja, izobrazbe, zaposlitve/brezposelnosti, ekonomskega statusa, kognitivnih in socialnih veščin, zasvojenosti z drogo in kriminalne preteklosti). V tretji, »pragmatični« (ali »tehnokratski«) različici kriminološkega realizma,¹⁷ ki kazenskopravnemu sistemu ne pripisuje ključne vloge pri reševanju »kriminalnega vprašanja«, so potencialni in dejanski storilci kaznivih dejanj opisani kot bitja, ki so bolj ali manj taka, kakršni »smo mi vsi« (namreč preračunljivi, oportunistični, omejeno racionalni, hedonistični, cinični, zmožni svobodne izbire med različnimi vedenjskimi opcijami, dovzetni za situacijske spremenljivke oziroma elemente, ki bodisi »vabijo« k normativni kršitvi – oziroma »ustvarjajo tatove« – bodisi odvračajo od takega ravnanja, npr. tedaj, ko je »zaužitje prepovedanega sadeža« premalo donosno/nagajajoče ali pa preveč tvegano in naporno). V tej perspektivi odgovornost prestopnikov načeloma ni sporna, vendar pa ni »ekskluzivna«: tudi potencialne žrtve so se namreč dolžne ustrezno zavarovati pred viktimizacijskimi tveganji, tj. poskrbeti za lastno varnost (po možnosti upoštevaje nasvete strokovnjakov in – če imajo dovolj denarja – tudi s pomočjo storitev in proizvodov zasebnega komercialnega sektorja) ter paziti, da ne ustvarjajo po nepotrebnem (oziroma nepremišljeno, lahkomišelnost ali malomarno) kriminalnih priložnosti.

¹⁵ Ostra kritika na rovaš resocializacijskega/rehabilitacijskega modela (katerega cilj je vplivati na vez med posameznikom in svetom, tj. na storilčevo vrednotno racionalnost oziroma strukturo njegovih preferenc in vrednotnih orientacij) je seveda zgolj kamenček v mozaiku napada na socialno/solidarnostno državo, ki po mnenju »nove desnice« ne rešuje družbenih problemov (npr. revščine), ampak jih celo zaostri, npr. tako, da spodbuja/generira »kulturo odvisnosti« (oziroma pasivne, nesamostojne/nesamozadostne, neodgovorne, nedisciplinirane ali »razpuščene« posameznike, ki zavračajo šolanje, delovno etiko in tradicionalne družinske vrednote). V tej zvezi velja opozoriti, da socialna država ni le »socialno aktuarstvo« (v obliki socialnega zavarovanja, socialnega inženiringa in socialne plače), ampak je tudi zmagoslavje pozitivizma, ki je razbil »nevarni razred« v nevarne, problematične ali patološke (in največkrat marginalne) posameznike, tarče družboslovnih ved (npr. sociologije, psihologije, psihiatrije in pedagogike), a vseeno v glavnem na način, ki še vedno pušča dovolj prostora za tradicionalne interpretacije škodljivih pojavov, še posebej v zvezi z individualno odgovornostjo za kaznivna dejanja, kar pa je ustvarilo relativno nestabilno hibridno perspektivo: prestopniki so po eni strani podvrženi znanstveni in terapevtski kriminologiji (oziroma ekspertnemu diskurzu), po drugi strani pa so izpostavljeni še moralnemu razsojanju, ki operira s pojmi »svobodna volja«, »krivda« in »kaznovanje«. No, novo desnico je zmožilo celo tak kompromis, češ da je pravzaprav odpravil kazen *stricto sensu* in skoraj do neprepoznavnosti zmajčil individualno moralno odgovornost, zapore pa je napolnil s socialnimi delavci, učitelji, psihologi in drugimi socialni pedagogi, katerih temeljno poslanstvo je – npr. s strokovno pomočjo, vodenjem, razumevanjem ali zdravljenjem – predruščiti, spreobrniti ali poboljšati storilce (katerih temeljni problem je v tem, da so nesrečni, neprilagojeni, prikrasani in diskriminirani oziroma so neboljane žrtve odrasčanja v disfunkcionalnih družinah ali socialno neprimerno/pomanjkljivo organiziranih soseskah).

¹⁶ Ukrepi, katerih namen je zmanjšati/omejiti storilčevo zmožnost, da ponovno stori kakšno kaznivo dejanje, so precej raznovrstni (npr. smrtna kazen, zapor, označevanje, sekanje rok, kastracija, izgon, prepoved opravljanja določenega poklica, policijska ura, elektronski nadzor, hišni pripor in prepoved vstopa na športno prizorišče). Tovrstni ukrepi kajpak niso brezpogojno učinkoviti (storilec

se po prestani kazni odvzema prostosti – kolikor seveda ne gre za dosmrtni zapor – vrne v normalno družbeno življenje; kazniva dejanja se premestijo v zaporniško okolje ...). Vseeno pa je logika njihovega delovanja videti dovolj jasna. Upoštevati pa je treba, da je taka metoda nadzorovanja kriminalitete/kriminalcev sorazmerno draga. McGuire (2004: 174), denimo, ocenjuje, da bi povečanje zaporniške populacije za petindvajset odstotkov zmanjšalo stopnjo kaznivih dejanj v Angliji in Walesu zgolj za en odstotek.

¹⁷ Realistični pogled na problem/vprašanje kriminalitete se opira na dve temeljni podmeni. Prvič, (»kriminogeni«) dejavniki, ki imajo – vsaj v optiki socioloških kriminoloških refleksij – največji vpliv na gibanje (strukturo in obseg) kriminalnih pojavov, so natančno tisti, ki jih je najtežje (in bržčas tudi politično najbolj tvegano) spreminjati; in obratno: dejavniki, ki jih je najlažje spreminjati, imajo relativno omejen vpliv na stopnjo kriminalitete. Drugič, potreben je strog nadzor (*zero tolerance*) nad problematičnim vedenjem (*incivilities* ali *antisocial behaviours*) in motečimi posamezniki (npr. nesramnimi, hrupnimi in neolikanimi mladostniki, strah zbujačimi postopači, vsiljivimi berači, uličnimi prostitutkami, pijanci, narkomani, brezdomci, prodajalci ponarejenega blaga in pisci grafitov), zakaj tudi pojavi, ki zakonsko sicer niso določeni kot kaznivi (»kriminalni«), slabijo kakovost življenja spodobnih/odgovornih ljudi ter povzročajo neprijetna čustva (npr. zaskrbljenost, tesnoba, nelagodje, jezo ali obupanost), previdno umikanje z javnih prizorišč/prostorov in demoralizacijo, dezorganizacijo ali degeneracijo ogroženih skupnosti/okolij.

Preobrazba socialnih problemov v individualne (pre-nos odgovornosti z države na posameznike)

Obdobje postmodernizacije (ki ima sicer obilico teoretskih poimenovanj, npr. »postfordizem«, »komunizem kapitala«, »tekoča moderna«, »igralniški kapitalizem« ...) je čas, ki ga označuje kontrarevolucionarna (namreč v razmerju do vrenj/uporov iz šestdesetih in sedemdesetih let) politično-ideološka hegemonija »nove desnice« (zgolj navidezno nenačelna koalicija med neokonservativizmom in neoliberalizmom), v okviru katere imajo pomembno vlogo tudi »nove« koncepcije o kriminaliteti, kazenskopravnem sistemu, varnosti (upravljanju viktimizacijskih tveganj), storilcih, žrtvah in ne nazadnje, odgovornosti(h). Zelo na kratko in zelo v grobem jih je mogoče zgostiti v naslednje postavke: (a) kriminaliteta (zlasti, *nota bene*, »konvencionalna«, vključno z »bagatelnimi« kaznivimi dejanji, če/ko ta postanejo sorazmerno pogosta ali razširjena) je nesporno resen problem za družbo, a vendar tak, ki nima upoštevanja vrednih »vzročnih« povezav z njenimi jedrnimi institucijami (oziroma strukturami in procesi); (b) za kriminaliteto torej ni (so)odgovorna družba (ali njena politična organizacija, nacionalna država), marveč predvsem ali celo zgolj kriminalci (ki prihajajo – naključje? – večinoma iz spodnjih nadstropij socialne piramide), tj. njihove svobodne in/ali racionalne izbire (če storilčeva odločitev ni taka, ampak je domnevno determinirana z biološkimi ali psihološkimi silami, pa je to le še dodatni razlog, da se ga izključi iz zdravega/normalnega okolja); (c) »revščina« (oziroma relativna – materialna in statusna – prikrajšanja) in kriminalni pojavi imajo v glavnem podobne individualne »vzroke«, kot so nezadostna ali razrahljana samokontrola, nediscipliniranost, neodgovornost (npr. odpor do šolanja, mezdnega dela in tradicionalne družine), intelektualni ali socialni deficiti (»nekompetentost«) in druge značajske hibe (zato ne preseneča, da med kaznovanimi storilci prevladujejo osebe iz nižjih družbenih slojev); (č) država mora paziti predvsem na to, da ne bo spodbujala neodgovornih življenjskih slogov »onih spodaj« (npr. s preveč darežljivim sistemom javne pomoči/podpore, ki poraja »kulturo odvisnosti« in ki brezposelnih ne priganja k temu, da bi sprejeli kakršno koli že zaposlitev¹⁸), sicer pa je odgovorna predvsem za posledice kriminalitete (kar implicira, da mora po eni strani kaznovati storilce in jih nadzorovati v odvisnosti od njihove nevarnosti za nedolžne ljudi, po drugi strani pa pomagati nedolžnim žrtvam, npr. s povrnitvijo škode); (d) država ima odgovornost primarno do odgovornih državljanov (oziroma do dejanskih in potencialnih nedolžnih žrtev¹⁹), ki so upravičeno zaskrbljeni in jezni

zaradi visokih stopenj kriminalitete; (e) večje varnosti za »moralno večino« ni mogoče doseči z mehko, solzavo, popustljivo ali razumevajočo kaznovno/kriminalitetno politiko, zakaj to, kar dejansko deluje/učinkuje, je zgolj trda represivna drža (npr. množično zapiranje, ničelna toleranca in »intenzivno« policijsko delo, tj. neke vrste državljanska vojna zoper kriminalce ali, z drugimi in nekoliko močnejšimi besedami, »kriminalizacija revščine«), javno-zasebna partnerstva za »red in zakonitost« ter bolj osveščeno samovarovalno vedenje državljanov.

Država, ki zvesto sledi neoliberalni/neokonservativni »paradigmi« – oziroma pravoverno časti kult trga (kot osrednjega postmodernega družbeno-kontrolnega mehanizma), privatizacije in deregulacije – se nedvoumno (vsekakor dosti bolj očitno in dosledno kakor v povojnem obdobju »organizirane moderne«) postavi na stran »kapitala« (oziroma vladajočih razredov). Njena odgovornost za vzdrževanje socialne solidarnosti/integracije se precej skrči (najpogosteje z »opravičilom«, da je treba zaradi jeklenih, kategoričnih imperativov »globalizacije« pač najprej poskrbeti za konkurenčnost gospodarstva). To pa po drugi strani implicira, da se izrazito poveča/razširi odgovornost posameznikov (»državljanov«) in njihovih vse bolj prekarjih zasebnih asociacij (oziroma družinskih celic). Individualna odgovornost kajpak ne vključuje zgolj dolžnosti, da se drugim ne povzroča škode. Posameznik je dandanes odgovoren predvsem za lastno družbenoekonomsko varnost (ki se ji reče tudi »neodvisnost« »samostojnost«, »samozadostnost« ali »skrb zase«, tj. za zaposljivost ali prodajljivost na trgu delovne sile, kar pa predpostavlja prizadevno pridobivanje poklicnih »kompetenc« (namreč takih, kakršne potrebujejo/zahtevajo in o/vrednotijo vsakokratni »delodajalci«), manično kopičenje človeškega, kulturnega in socialnega »kapitala«, pripravljenost za »vseživljenjsko« (v bistvu torej dosmrtno) šolanje (ali vedno nove prekvalifikacije – v odvisnosti od »povpraševanja«, fleksibilnost (in še posebej prožnost hrbtenice!), mobilnost, aktivno iskanje zaposlitvenih »niš« (oziroma pridobitnih priložnosti ali »projektov«), tankovestno skrb za zdravje, čilost in (po možnosti čim bolj privlačen, mladostni ali vsaj kontekstualno ustrezeni) videz, zgledno e-pismenost ...

vatizirane/individualizirane projekcije »dobrega življenja«, bolj se v ospredje prerivajo negativni »skupni imenovalci«: ne več tisto, kar se kolektivno hoče, ampak to, česar se noče. To pa so predvsem kruta, nasilna, ponižujoča ali izključujoča dejanja, ki imajo za posledico trpljenje, bolečino, poškodbe ali smrt. Zato ne preseneča, da se vzporedno z vzponom »negativne« solidarnosti in »požrtvenjene« (*victimalized*) morale namenja vse več pozornosti kriminaliteti (dejanjem, ki povzročajo trpljenje in škodo) in kazenskopravnemu sistemu, ki se po drugi strani vse bolj upravičuje s skrbjo za varnost potencialnih in dejanskih žrtev, v razmerju do katerih (in ne več do »države« ali »družbe«) pa je po novem opredeljena tudi storilčeva odgovornost.

¹⁸ Prim. Young 2007: 100–129.

¹⁹ Prim. Boutellier 2000: 9–17. V fragmentirani, vrednotno in normativno pluralni »družbi tveganja« (Beck) ima lik nedolžne žrtve izredno pomembno vlogo pri oblikovanju kolektivnih moralnih nazorov. Bolj ko se predstave o »dobri družbi« preobrazajo v pri-

Individualna odgovornost pomeni – vsaj v zaslepljujoči luči vladajoče ideologije – dosti več kot »goli konformizem« (opravljanje osrednjih družbenih vlog bolj ali manj v skladu z normativnimi pričakovanji). Odgovornost je namreč postavljena še stopnično nižje: v (pro)aktivno pripravljenost – osebnostno/vrednotno dispozicijo ali, metaforično rečeno, »voljo« – za »socialno zaželeno« (tj. strukturno/sistemsko »predpisano« ali »nujno«) vedenje. Odgovornost potemtakem ni zgolj prilagojenost na dano »stanje stvari« (ali toga vpetost v to ali ono pozicijo znotraj družbene strukture), ampak je predvsem (prosto)voljna, (samo)kontrolirana, »kameleonska« prilagodljivost, navajenost na odsotnost trdnih navad (in konec koncev tudi na krhkost medčloveških vezi ali socialnih »korenin«) ... Še več, odgovornost predpostavlja tako rekoč radikalno ponotranjenje (po- ali prisvojitve) sistemskih protislovij/napetosti, blagovno-produkcijskih imperativov in poslovno-ekonomske racionalnosti: ne le ekstenzivno, ampak tudi (in celo čedalje bolj) intenzivno subsumpcijo pod »logiko kapitala«²⁰ (od posameznika se pričakuje, da je sam svoj birič, nadzornik, animator, motivator, terapevt, prodajni agent, oglaševalec, »piarovec«, »delodajalec«, šofer ...). Z drugimi besedami: specifično postmoderna odgovornost implicira osupljivo visoko raven posameznikove kolektivizacije/socializacije, čeravno pod varljivo – in bržkone tudi precej paradokso – krinko (po možnosti idiosinkratično estetizirane) individualizacije (oziroma atomizacije²¹ ali, še na-

tančneje, odtujenosti²²). Na ta način razumljena (in kajpak tudi prakticirana) odgovornost je pogosto zgolj prozoren evfemizem za bizarno (neredko ne najboljše samo/razumljeno in zatoorej nekako groteskno) »sebičnost« tržne, »poblagovljene monade«, zaprte v izbico svojega vsakokratnega – od zgoraj ali od zunaj določenega – dela, obdanega s kopreno modnih racionalizacij, fantazmatskih ali halucinacijskih konstrukcij in zasebnih, po sili razmer (s)privatiziranih utopij (ambiciozno osredotočenih na čim prejšnjo realizacijo ideala »uspešnosti« – postati »nekaj« ali »nekdo«, imeti to, kar je treba imeti, in še kaj več od tega – ali pa vsaj tesnobno projiciranih v varčno/stiskaško odmerjene enklave »prostega časa«, znotraj katerih se bo junaško koval »smisel življenja«, izrazil ali vsaj potolažil »moj pravi jaz«, iskala in našla sreča, gradila samovšečna samopodoba – v skladu z idealnim jazom in pod pomirjujočim mentorskim pogledom ideala jaza –, potrjevala in izboljševala identiteta, doživljalo ugodje in udobje, s pomočjo prodajalcev zabave in razvedrila preganjal dolgčas ...). Odgovorni in/dividuum je hkrati svoj kreator in svoja kreacija (*all inclusive*), zato ne preseneča, da se rade in ponosne volje razglša za *self-made*, to pa dokaj logično vključuje tudi samovšečno trditev, da misli s svojo glavo (hm, poznate morda koga, ki bi znal misliti z možgani druge osebe?), da so njegova dejanja (storitve in opustitve) svobodna (njegova so, ker so svobodna, in svobodna so, ker so njegova, plod njegovih izbir/odločitev, njegove svobodne volje, pristnih želja in osebnih prepričanj), da zasleduje svoje lastne življenjske cilje (ali vrednotne preference). Saj res: le kakšen smisel bi imela individualna odgovornost, če posameznik ne bi bil svoboden? In obratno: le kakšna bi bila individualna svoboda, če posamez-

²⁰ Postfordizem si (»totalitarne«) podredi prodajalca delovne sile že na ravni njegove človeške narave, tj. biološke metazgodovine (ki torej ni podvržena družbeno-kulturnim preobrazbam). Še drugače rečeno: postfordizem podeli antropološki biološki stalnici (nespremenljivim značilnostim človeške vrste) razredno razsežnost, in to seveda v oblikah, ki so zgodovinske, kontingentne in reverzibilne oziroma so vse prej kot »nujne«. Kaj to pomeni? Virno (2007: 113–132) opozarja, da je bistvena lastnost nespremenljive »človeške narave« pomanjkljiva instinktivnost: (a) organska potencialnost ali nespecializiranost (»nedoločeno«); (b) neotenijska ali ohranjanje otroških potez tudi v odrasli dobi; (c) »brezkoljskost«, tj. odsotnost nedvoumnosti in podrobno opredeljenega okolja (oziroma odnos z delno nedoločenim življenjskim kontekstom – s »svetom«). Prav te značilnosti pa so vse bolj vključene v postfordistično organizacijo/eksploatacijo dela. Postfordizem namreč označujejo pojavi, kot so: (a) malone neomejena fleksibilnost dela (npr. prehajanje od ene zaposlitve k drugi, menjavanje opravil v okviru posameznega delovnega mesta, variabilnost pravil, ki uravnavajo specifične delovne situacije ...); (b) negotovost in nestalnost (ali kratkotrajnost) zaposlitve; (c) izobraževanje/učenje v vseh življenjskih obdobjih; (č) prisilna ali subjektivno izbrana mobilnost (oziroma neposreden odnos s »svetom«, ki ga ne zastirajo več tradicionalna psevdookolja); (e) uporaba delovne sile, ki je polivalentna (skupek »odprtih«, splošnih, nediferenciranih sposobnosti ali zmožnosti, ki so navzoče v delavčevem telesu).

²¹ V sistemu blagovne produkcije in porabe se dogaja paradokсна sprejemanje: medtem ko se po eni strani povečujejo funkcionalna specializacija (delitev družbenega dela), medsebojna odvisnost delavcev, vloga znanja (oziroma »množične intelektualnosti«, *general intellect*), in *eo ipso* podružbljanje ekonomskih dejavnosti, se po drugi

strani ljudje prav v teh procesih preobražajo v abstraktne posameznike, medsebojno ločene lastnike »delovne sile« (ki vse bolj vključuje najsplošnejše duševne/duhovne zmožnosti, npr. sposobnost govora, komuniciranja, mišljenja, učenja, spominjanja, abstrahiranja, postavljanja v medsebojni odnos, sodelovanja in samopremisleka) ter izolirane uporabnike tržnih dobrin ali storitev: »To strukturno stanje ima v fetišizirani množični produkciji, ki je skoraj podobna sveti maši, tudi socialnopsihološko komponento: odtujevanje, redukcijo in osiromašenje družbenih odnosov, ki se povečujejo z napredovanjem razvoja kapitalizma, je treba nadomestiti s prav tako naraščajočo stvarno blagovno potrošnjo: namesto socialnih vezi in osebne zanesljivosti stvarna 'lojalnost' avta, gorskega kolesa iz plemenitega aluminija in 'dizajnerskega' pohištva; namesto skupnih projektov stopnjevana intelektualna poraba medijskih navideznih svetov. [...] Produkti in njihova raba ne predstavljajo več samih sebe, temveč domnevno ublažitev vsakovrstne kapitalistične bede. Kot je znano, je oglaševanje to povezovalo že zdavnaj naravnost virtuosno mobiliziralo; zbirka reklamnih spotov je danes vedno groteskno naštevaje najbolj neverjetnih napak, prisil, strahov in obupov kapitalističnega vsakdana. Sistem odkrito priznava, da je nor, za obvladovanje tega stanja ponuja kolikor hočete pisanih tablet, tonikov, čokoladnih ploščic in gospodinjskih pripomočkov« (Kurz 2000: 113–114).

²² Prim. Marx 1979: 310–15; Lefebvre 2008: 148–175.

nik ne bi bil odgovoren? No, morda pa je bolje (oziroma vsaj bolj politično-moralno korektno), če odgovornosti ne bi preveč »dražili« s svobodo (še posebej, če ta pojem razumemo v smislu avtonomne samodoločitve *stricto sensu*). Razlog je pač na dlani: bolj ali manj odgovorni posamezniki so namreč večinoma (in tudi večji del svojega časa/življenja) vpeti v heteronomne (in hierarhično-oblastno strukturirane) »aranžmaje«, ²³ za nameček pa so malone *non stop* podvrženi propagandi, manipulacijam, takim in drugačnim »nategom« (ali goljufijam), prisilam (čeravno – če/kolikor se le da – ideološko zakamufiliranim ali »normaliziranim«) ter ne nazadnje, grožnjam s formalnimi in neformalnimi sankcijami. ²⁴ Zato je bržčas mnogo boljše (ali vsaj

bolj uvidevno/vljudno), da posameznika (odgovornega in kajpak tudi neodgovornega) obravnavamo, kot da (*als ob*) je svoboden (in da se seveda tudi on sam pretvarja, da je resnično svoboden – vsaj v vseh tistih kontekstih, ko so njegova dejanja in iz njih izhajajoči učinki ocenjeni kot dobri). *Fair enough*.

Posameznikova odgovornost kajpak ni zgolj »avtoreferenčna« (tj. ni omejena le na individualno odgovornost za lastno eksistencialno »usodo«, življenjski slog, bolj ali manj »spodobno preživetje«, zaposlitev, socialni položaj, način organiziranja zasebnosti ...); jasno je, da se nanaša tudi na druge, še zlasti pa na tiste, ki so tako rekoč podaljšek njegovega jaza: na otroke. Starševska odgovornost do/za otroka doživlja ravno tako nesluten razmah, pravicato ekstenzivno in intenzivno ekspanzijo ²⁵ (in tudi v tej sferi se skuša odgovornost premestiti že na raven odločitve za naraščaj – oziroma, kot se modno/trapasto reče, »za življenje«, *pro life* – namreč v tem smislu, da naj bi bil posameznik malone dolžan imeti otroka, npr. v razmerju do naroda, *would-be* upokojencev ali celo lastne sreče in samo/uresničitve). No, odgovornost do drugih je sicer najpogostejše obravnavana v dveh aspektih: v pravnem in moralnem. Prvi je v tej optiki prikazan kot »negativen« (»spodštuj pravice drugih oseb«, ²⁶ »ne delaj nedovoljene škode« ...), drugi pa je opredeljen kot »pozitiven« ²⁷ (»pomagaj ljudem, ki

²³ Bržčas najbolj uveljavljeno poimenovanje vstopanja v heteronomne aranžmaje je »socializacija«. V (nikoli zares dovršenih) procesih podružbljanja se posameznik napolni (»impregnira«) s kolektivnimi predstavami, ki jih posrka v družinskem, šolskem, vrstniškem, materialnem in medijsko posredovanem (»spektakelskem«) okolju. Te, pogosto relativno pasivno sprejete predstave določajo njegovo mišljenje, delovanje in vrednotne usmeritve: »Njegov osebni *ethos* je poseben posnetek skupinskega *ethosa*. Ukvarjati se s sabo pomeni v tem primeru samo krepiti ukoreninjenost kolektivnih podlag svoje osebnosti. To je zgolj izpopolnjevanje sebe v udomačevanju« (Razac 2007: 178). To, z drugimi besedami, implicira, da velja razlikovati dva temeljna tipa posameznikove odgovornosti do samega sebe. Prvi se nanaša na njegov »družbeni jaz« (rezultat dresure, ki si prizadeva iz posameznika narediti služno in koristno/uporabno socialno bitje), drugi pa meri na avtonomno samodoločitev oziroma preoblikovanje samega sebe ob pomoči nenehne samorefleksije, ki predpostavlja/vključuje kritično presojo prevladujočih mnenj in vedenjskih vzorcev: »Da bi skrbeli zase, se moramo najprej osvoboditi svojega družbenega jaza, ki se je navzel splošnega mnenja, narediti nujen korak, da bi določili, ali so naše mnenje in navade za nas resnično dobri. [...] Mnenje in običaj s tega stališča nista slaba zato, ker bi bila napačna ali nezanesljiva, ampak predvsem zato, ker nista primerna. Posamezniku sta tuja, določata ga od zunaj navznoter. On po eni strani nima nobene moči nad obstojem, obliko in vsebino tradicionalnih in kolektivnih predstav in navad. Podeduje jih, potem se jim podvrže. Splošno mnenje po drugi strani utrjuje cilje, ki jih vsi priznavajo in vrednotijo – bogastvo, moč, slavo – in običaj enako določa splošna sredstva za njihovo doseganje – kopičenje, tekmovalnost, nečimrnost. Mnenje in običaj določata normalne oblike javnega in zasebnega uspeha. Posameznik je prisiljen privoliti v tisto, kar mu ne pripada, po poteh, ki niso njegove. Želi si tisto, kar lahko doseže samo s sredstvi, po katerih sega množica. Skratka, mnenje in običaj nista odvisna od nas, nas pa silita, da privolimo v tisto, kar ni odvisno od nas« (Razac 2007: 178–179).

²⁴ Sankcije, ki spremljajo procese socialne reprodukcije in transformacije (kajpak vselej v kontekstu razrednega boja), je mogoče *grosso modo* razvrstiti v tri kategorije (prim. Therborn 2008: 173–175). V sistemu »liberalne demokracije«, ki si ne sme privoščiti preveč očitne in razširjene uporabe fizičnega nasilja (npr. pretepanja, mučenja ali zapiranja politično nevarnih oseb), so še zlasti pomembne ekonomske prisile, ki se opirajo na strah pred revščino, nezaposlenostjo in znižanjem kupne moči (oziroma gmotnega »standarda« in z njim zlepljenega statusa ali samospoštovanja), ter ideološke sankcije, med katerimi velja opozoriti predvsem na ekskomunikacijo: tistega, ki se

ne strinja z dominantnim diskurzom in se potemtakem ne podredi pritiskom, da bi sprejel to, kar se »uradno« šteje za dejansko, možno in pravilno/dobro (oziroma »splošno zaželeno«), se razglasi za noro, neresno, neodgovorno, otročjo, zmedeno ali ekstremistično/radikalno osebo, ki ji ni vredno/smiselno prisluhniti oziroma jo velja izločiti iz javnih razprav in prizorišč.

²⁵ Prim. Beck-Gernsheim 2006: 118–137. Odgovornost za/do otroka (ki se začne že pred oploditvijo, nanaša pa se kajpak tudi na nosečnost) ima nešteto obrazov: ne vključuje le fizične oskrbe in »staromodne« vzgoje, ampak obsega tudi dolžnost vsestranske (po možnosti znanstveno in strokovno – npr. medicinsko, psihološko in pedagoško – podkletene) ljubeče podpore, skrbi in spodbude. Otrok (ki veže nase obsežne energetske, časovne in finančne investicije staršev) naj bi imel pravico do toplega družinskega okolja, v katerem lahko optimalno razvije svoje intelektualne, čustvene, estetske, etične in druge psihofizične potencialne (ter *eo ipso* osebno »raste«). Da bi bil še boljši od svojih roditeljev (npr. bolj uspešen, srečen, samorealiziran, tržno unovčljiv ...), potrebuje raznovrstne stimulacije, čutne vtise, gibalna doživetja, priložnosti za učenje, zanesljivo pozornost, občudovanje, vodenje, ustrezen stanovanjski/bivanjski prostor, tankovesten nadzor, preudarno programiranje aktivnosti, sprotno odpravljanje raznih pomanjkljivosti ali hib ...

²⁶ Prim. Hegel 1989: 84 (paragraf 36); Schopenhauer 1990: 154–171.

²⁷ Bauman poudarja, da je odgovornost – namreč »odgovornost za Drugega« in torej posameznikova odgovornost »za nekaj, kar sploh ni njegovo dejanje ali kar zanj sploh ni pomembno« – bistvena, primarna in temeljna struktura subjektivnosti: »Ta eksistencialna odgovornost, edini pomen biti subjekt, nima ničesar skupnega s pogodbeno obveznostjo. Ničesar skupnega nima tudi z mojim iz-

so v stiski«). Kar zadeva moralno odgovornost, neredko zasledimo tezo, da je ta dandanes dokaj borna: da je za kapitalistične družbe (posebej za tiste, ki so relativno bogate/razvite) značilna moralna brezbržnost (»molk« ali »pasivnost«) v odnosu do trpljenja/škode,²⁸ ki jih rutinsko povzročajo s svojo tipično organiziranostjo ali načinom funkcioniranja (npr. s konkurenco, tržnimi »zakonitostmi«, gonjo za dobičkom, izkoriščanjem delovne sile ...), in to tako na globalni ravni kakor tudi lokalno (znotraj nacionalne države). Toda, kaj posameznik – (pre)pogosto vpet/ujet v *circulus vitiosus* službenih in družinskih obveznosti/bremen – sploh zmore narediti v tej zvezi? Naj redno podarja del svojih dohodkov revežem? Katerim? Domačim ali tujim, lačnim ali žejnim, zaposlenim ali brezposelnim, mladim ali starim, zdravim ali bolnim ...? Ali je lahko prepričan, da bo pomoč prispela v prave roke in se ne bo zagostila v žepih/denarnicah mrhovinarskih posrednikov? Ali naj kupuje predvsem izdelke, ki imajo etiketo »poštena trgovina«? Katero trgovanje si sploh zasluži oznako »pošteno«? Ali lahko zasebna/individualna dobrodelnost reši svetovni in/ali lokalni problem revščine (je to sploh zaželeno: kdo pa bi potem opravljal najbolj nezaželeno, a vendarle izredno koristno, celo nujno potrebna dela?!)? Nikalni odgovor je seveda na dlani: bolj egalitarno/pravično družbo je mogoče (če sploh!) ustvariti samo s političnim (kolektivnim in organiziranim) delovanjem. Bi se torej moral posameznik bolj angažirati kot politični subjekt? Hm, a kaj naj bi počel v tej vlogi? Opozarjal na socialne krivice, protestiral zoper zlorabe oblasti, aktivno sodeloval v javnih razpravah, pisal protisistemske grafite, ponovno ustanovil komunistično/socialistično stranko, podpisoval peticije, zmanjšal svojo porabniško (in potemtakem tudi delovno) teorijo in prakso na minimum, vsake toliko uprizoril medijsko odmeven »klic k razumu«, gladovno stavkal, se nepreklicno umaknil s tega sveta ...? Že če se odloči zgolj za odhod na volišče, se znajde v škripcih, saj so si vse osrednje strankarske »opcije« bolj ali manj podobne, vsaj ko gre za zares ključna vprašanja (npr. za odnos

do kapitalističnega sistema, gospodarske »rasti«, konkurence, heteronomnega dela in heteronomne porabe ...).

Po drugi strani pa si velja v tej zvezi zastaviti nemara še pomembnejše vprašanje: zakaj naj bi bil – vsaj v družbah realno obstoječe in relativno zavidljive blaginje – problem moralne/politične (in posledično seveda tudi pravne) odgovornosti osredotočen zgolj na revne ali deprivilegirane, ne pa tudi ali celo predvsem na bogate in privilegirane? Mar niso vrtoglavo velika gmotna bogastva v zasebnih rokah (pogosto – če že ne kar lepo praviloma! – nakopičena na način, ki je nedvomno vse prej kakor moralno, pravno in politično neoporečen, npr. s plenjenjem, izsiljevanjem, izkoriščanjem, borznimi špekulacijami, oderuštvo, goljufanjem, podkupovanjem, astronomskimi honorarji, davčnimi utajami ali dedovanjem) in kajpada njegovi ponosi »nosilci« ravno tako ali pa celo še dosti bolj škandalozni kakor revščina in njeni ponižani/ponižni »lastniki«? Brez sence dvoma! Bogataši niso problematični zgolj zaradi – najbolj milo rečeno – sumljivega porekla »svojega« premoženja, ampak še iz vrste drugih razlogov: (a) ekonomsko moč – ki seveda ni primarna, saj temelji na represiji (ta je vsaj v zadnji instanci vojaška) in ideologiji (ki lastninski »pravič« podeli legitimnost, upravičenost v očeh »javnega mnenja«) – se da zlahka »preliti« v pravno-politično moč (npr. z grožnjami in raznovrstnimi – bolj ali manj grobimi ali prefinjenimi – oblikami korupcije) in v propagandno moč²⁹ (npr. z vplivanjem na šolsko-izobraževalne programe, vsiljevanjem specifičnih načinov življenja/dela in z neposrednim ali posrednim/oglaševalskim nadzorom nad medijsko produkcijo); (b) bogastvo dopušča lastniku, da svoje potrebe in želje zadovoljujejo na trgu (tj. v zasebnem komercialnem sektorju, kjer se da kupiti pravzaprav vse, ne le groteskno luksuzne potrošniške dobrine, ampak tudi nesporno kakovostne izobraževalne, zdravstvene, komunalne, pravn/išk/e, policijske in celo vojaške storitve), to pa omogoča prostovoljno (samo)izključitev iz družbe³⁰ (vključno z pomanjkanjem interesa za kakovostno funkcioniranje javnega sektorja, kar se konec koncev kaže tudi v večšem izogibanju plačevanja davkov³¹); (c) bogastvo nima zgornje meje (nad njim je le »zvezdno nebo«, pod njim pa armade absolutnih in relativnih revežev, ki ga trpijo, ustvarjajo in subvencionirajo), zaradi česar je idealno (»anomično«)

računom recipročne koristi. [...] Ne prevzemam odgovornosti na ukaz kake višje sile, pa naj bo to moralni predpis, ki ga sankcionira grožnja pekla, ali pravni predpis, ki ga sankcionira grožnja zapora. Zaradi tistega, kar moja odgovornost ni, je ne doživljam kot breme. Odgovoren postanem, medtem ko se konstituiram kot subjekt« (2006: 276).

²⁸ Pemberton (2004: 67–68) v tej zvezi opozarja na pomenljiv paradoks: zahodni svet je objokoval (červavno nikakor ne enodušno!) žrtve napadov, ki so se pripetili 11. 9. 2001 (in ki, dvakrat podčrtajmo, še do danes niso ustrezno pojasnjeni!), medtem ko to isto občinstvo ostaja scela indiferentno do človeškega »davka«, ki ga redno pobira »globalna« ekonomija (ki po svojih učinkih še najbolj spominja na vojno *stricto sensu*), npr. do neprimerno številnejše nevidne armade bednikov, ki vsak dan umirajo (v najgloblji možni medijski senci) zaradi lakote, ozdravljivih bolezni, revščine, »nesreč« in bolezni, povezanih z delom ...

²⁹ Prim. Russell 2007: 95–108.

³⁰ Beck takole opiše »družbeno odgovornost« bogatašev: »Toda nihče se več ne vara glede naslednjega: zgolj še-lastniški-kapitalizem, ki ni usmerjen k ničemur drugemu kot k dobičku, zaposlene, (socialno) državo in demokracijo pa izločuje, ukinja lastno legitimnost. Medtem ko stopnje dobička globalno delujočih podjetij rastejo, le-ta dragim državam odtegujejo oboje: delovna mesta in davčne storitve, stroške za brezposelnost in razvito civilizacijo pa naprtijo drugim« (2003: 90).

³¹ Prim. Tombs in Hillyard 2004: 41–42; Christie 2004: 35–36.

gojišče za pohlep, ta pa najraje vodi – še zlasti v času vse bolj destruktivne akumulacije vse bolj nepotrpežljivega kapitala³² – predvsem v finančne »investicije« in druge poslovno-plenilske operacije, ki obetajo čim hitrejši in čim večji dobiček (česar je njihova družbena koristnost sila vprašljiva; pogosto je nična ali, če uporabimo pridevnik iz orožarne strokovnega novoreka, »negativna«), ne nazadnje pa tudi v številne in navadno nesankcionirane normativne kršitve. Ampak pozor. Za razliko od revežev – zlasti od tistih, ki niso zgolj *deprived*, ampak so (zaradi svojih moralnih, značajskih, intelektualnih ali značajskih/osebnostnih pomanjkljivosti) prikazani predvsem kot *depraved* (in potemtakem kot vsaj potencialno kriminalni) – bogataši v glavnem niso problematizirani (če odmislimo bolj ali manj pritajeno – zavistno? – negotovanje, ki ga izživajo skrbno selekcionirani tranzicijski »tajkuni«, skoraj nepojmljivo visoke menedžerske plače in odpravnine, podprte še s kopico drugih »bonitet«, ter raznoliki privilegiji politične kaste), še manj pa je problematizirana njihova bistvena lastnost, namreč bogastvo »kot tako«. Oh, bogastvo! Le kdo si ga ne želi? Pomislimo samo na tole čudovito enačbo: bogastvo = denar (dobrina vseh dobrin, Bog blagovne produkcije in porabe, čudežna stvar, ki je zmožna samooplajanja ...) = status = moč = dobro *an sich* in hkrati sredstvo za uresničevanje želja, tj. doseganje tistega, kar želeči šteje za dobro. Še več, bogastvo ni le kraljevska pot do dobrega (in najboljšega), ampak tudi do tega, da je njegov nosilec dober (ali, če uporabimo modno oznako, »družbeno odgovoren«): da tu in tam naredi kakšno dobro delo, npr. odpre novo delovno mesto, kupi invalidski voziček ali umetniško sliko (še nepriznanega, a obetavnega umetnika), obdari lokalni pevski zbor ali sponzorira profesionalne športnike (ki so seveda vse prej kot reveži). Bogastvo je magnet, ki mami, privlači, zapeljuje. Bogastvo je fokus vladajoče ideologije in njenih propagandnih sporočil, katerih osrednjo poanto bi lahko povzeli takole: »Vsakdo lahko postane bogat (če ima seveda ustrezne značilnosti in dispozicije). Bogastvo je simbol uspešnosti in nagrada za kompetentne posameznike. Bogastvo je torej zaslužen, zato se bogatašev ne sme kritizirati ali, še huje, obsojati. Treba jih je kvečjemu posnemati in se od njih učiti. Oni so avantgarda človeštva. Bogataši so naše največje bogastvo, tako rekoč družbena/nacionalna lastnina. Oni imajo v svojih rokah ključ, ki odpira vrata v svet meznega dela. Srečni bodimo, da/če imamo privilegij delati zanje in jim služiti.« Bogastvo je pravzaprav sinonim za zares kakovostno porabništvo (ki osmišlja in upravičuje heteronomno/odtujeno delo³³). Čaščenje bogastva/porabništva pa je dejavnost, ki poteka brez prekinitve in za katero so »zadolženi« (ali »odgovorni«) predvsem javni in zasebni mediji (razlika med enimi in drugimi je vse manj opazna). Oglaševanje – propagiranje porabniške teorije in prakse – je

namreč daleč najpomembnejša vsebina razvejene medijske produkcije: srčika družbeno-razredne kontrole v postmoderni družbi,³⁴ mogočna, skoraj neubranljiva sila, ki oblikuje okus(e), želje, vrednotne orientacije, preference in mnenja. Ta (pro)aktivni nadzorstveni mehanizem je zavidljivo uspešen iz več razlogov: (a) ker je otroče preprost (zlahka razumljiv celo za zglédnega bebca); (b) ker je ekonomsko dobičkonosen; (c) ker ni neposredno političen (oziroma omadeževan z državno ali strankarsko politiko); (č) ker ne temelji na očitni indoktrinaciji ali »konceptualnem pranju možganov« (ta metoda je navadno uporabljena na relativno ozkih/zamejenih ali specializiranih področjih, npr. v procesih formiranja menedžerskih, poslovno-podjetniških, upravno-birokratskih, pravosodnih/pravniških in cerkvenih »kadrov«). Kult bogastva/porabništva daje močno, neprecenljivo ideološko podporo politiki, ki je usmerjena v zagotavljanje (po možnosti stanovitne, hitre in »robustne«) gospodarske rasti oziroma v izvajanje vseh tistih – v zadnjem času pretežno neoliberalnih – ukrepov, ki so predstavljeni kot najboljše (ali celo edino) možno sredstvo za povečevanje individualne in kolektivne materialne blaginje.³⁵ Z drugimi besedami: zaostrovanje konkurence (domala v vseh sferah in med vsemi socialnimi akterji), svobodno ali vsaj čim manj ovirano gibanje blaga in denarja/kapitala, fleksibilizacija meznega dela, povečevanje moči finančnih trgov in zasebnih korporacij (menedžerskih in poslovnih elit), privatizacija javnega sektorja, slabitev sindikatov, dlakoepsko/tankovestno varovanje intelektualne »lastnine« ... vse to (pogosto strnjeno pod dežnik »globalizacije«³⁶) kaže sprejeti z odprtimi rokami, saj obljublja »boljše življenje za vse«, namreč višje dohodek³⁷

³⁴ »Preden so ta vplivna besedila, katerih produkcija stane milijarde in ki pritegnejo milijone in milijone porabnikov po vsem svetu, prepričala na sto tisoč ljudi, da so prestopali zdaj že odpravljeno 'železno zaveso' ali se podali na tvegano pot čez morje, da bi se izkrcali v 'Indiji Koromandiji' (pred leti so jim pravili *spot people*), so osvojila pamet, da ne rečemo dušo, predvsem državljanov serije A, se pravi tistih, ki 'so že bili' v Indiji Koromandiji. Veliki kreatorji reklam so torej pravi in po svoje genialni 'intelektualci', ki so neločljivo povezani z zmagujočo diktaturo bogastva. Nobenega pravega pomena nima pomilovanja vredna bitka za bolj ali manj uravnoteženo prikazovanje volilnih reklamnih sporočil: prava volilna sporočila so vse ostalo« (Canfora 2006: 322–323).

³⁵ Prim. Hamilton 2007: 25–28.

³⁶ »Ideja, kolikor že se nemara zdi čudaška, je tale: najboljši način pomoči revnim je pomagati bogatim, da množijo denar; nekaj ga bo končalo tudi v žepu revnih. Naj je ta ideja pravilna ali napačna, je vsekakor nepogrešljiva opora vsakršne globalizacije. To je cena, ki jo je treba plačati za vstop v raj« (Baricco 2007: 26).

³⁷ Precej pogosto je slišati, da tako imenovanih navadnih ljudi ne zanimajo strankarske razprtije in srdito prerivanje za oblastne položaje v državni hierarhiji, ampak predvsem »boljše življenje«, kar pa v glavnem pomeni višji materialni standard: več denarja (šteje se, da je to navsezadnje tudi v interesu šefov ali »delodajalcev«, zakaj »samo zadovoljni delavci so ...« – dobri honorarni sužnji).

³² Prim. Lea 2002: 107–113.

³³ Prim. Rogue 2005: 82–84.

in (še) več potrošniške sreče (červavno zaenkrat pomeni predvsem družbenoekonomsko negotovost, pretirane/ponižujoče delovne obremenitve, strukturno brezposelnost, povečevanje neenakosti med nacionalnimi državami in znotraj njih, ekološko destrukcijo, zmanjševanje kakovosti življenja, zelo razprostranjeno in globoko zakoreninjeno nelagodje, visoke stopnje kriminalitete ...).

Ne glede na to, kako posameznik sam pri sebi »razreši« (če sploh!) problem svoje moralne in politične odgovornosti v razmerju do vse bolj »sploščenega« sveta (osupljivo podobnega smetišču, na katerega se zgrinjajo naglo prebavljene in izločene potrošniške dobrine) in vse bolj fragmentirane ali atomizirane družbe (srhljivo podobne mravljišču), ne moremo prezreti dokaj razširjenega mnenja, da se – vsaj na sistemski, strukturni in institucionalni ravni – v bistvu ne da kaj dosti storiti/predruščiti: TINA,³⁸ tj. »There is no alternative« (tako

Zato ne preseneča domala permanentno nezadovoljstvo v vsakokratno ravni plač in bolj ali manj (ne)uspešna prizadevanja za njihovo povišanje (prav v času, ko mukoma nastaja to besedilo, so štafetno palico prevzeli pravosodni proletarci; njihova stiska ni nerazumljiva: kako naj nekdo odgovorno uporablja evropeizirane zakonske predpise, če pri tem nima trdne opore v evropski plači?!). Manevrski prostor, v katerem si je mogoče izboriti višjo mezd, je za večino prodajalcev delovne sile kajpak omejen, vendar pa imajo, hvala bogu, na voljo še druge opcije, npr. dodatno delo (znotraj ali zunaj službenega časa), igre na srečo, borzne špekulacije, piramidne prodaje, loterijo, davčne utaje, dediščine ... Upanje, pravijo, umre zadnje.

³⁸ V tej zvezi velja opozoriti na tale paradoks: na eni strani prevladuje občutek (prim. Bauman 2007: 17–18), da je svet težak, gost, negiben, neprepusten, neprediren, neosvojljiv, nepopustljiv in odporen za vsak poskus, da bi iz njega naredili nekaj »boljšega« (npr. bolj pravičnega in racionalnega, bolj naklonjenega individualnemu in kolektivnemu avtonomnemu samodoločanju ali samouveljavljanju), po drugi strani pa se ta isti svet nenehno in celo čedalje hitreje spreminja, tako da je videti izredno lahek, redek, gibljiv (»tekoč«), prepusten, prediren, osvojljiv, popustljiv in dovzeten skorajda za sleherno neumnost. In še več, očitno je, da zamisli o tem, kako bi bilo mogoče izboljšati zdajšnjo bedo, nikakor ne manjka (tovrstni predlogi so kajpak precej različni, a večinoma se vendarle vrtijo okoli naslednjih poudarkov: radikalno skrajšati delovni čas, čim bolj enakomerno porazdeliti družbeno koristno/neodpravljlivo heteronomno delo, izboljšati delovne razmere, zmanjšati razlike v dohodkih, omejiti pravico do dedovanja, zmanjšati uničevanje in onesnaževanje »naravnega okolja«, vpeljati politični/demokratski nadzor nad ekonomskimi dejavnostmi in resursi, skrbeti obseg medijskega, oglaševalskega in marketinškega poneumljanja, zavajanja ali »nategovanja« ...). Kje je torej problem? So vladajoče elite zares tako zelo (pre)močne, da zmorejo – npr. s silo (ali represijo), zastraševanjem, prepričevanjem (oziroma s propagando, manipulacijo in indoktrinacijo), popuščanjem (tj. z različnimi koncesijami), podkupovanjem in večjim premeščanjem konfliktov (ali preusmerjanjem nevarnih emocij/vzgibov zoper priročne grešne kozle) – preprečiti, onemogočiti ali zatreti domala vsako uporniško/protisistemsko

prepričanje pa seveda deluje kot prerokba, ki uresničuje – za nazaj in za vnaprej – samo sebe). Zdi se, da je edino, kar je možno in celo »nujno«, to, da se posameznik trudi biti/postati čim bolj konkurenčen, učinkovit, »racionalen«, pragmatičen, prilagodljiv in discipliniran/organiziran ter da v isti sapi upa vsaj na uspeh v poklicnih in poslovnih izzivih oziroma na odrešitev (»zveličanje«) v sferi intimnih – ljubezenskih, spolnih in družinskih – odnosov (ali pa svoje neuresničene, opuščene in žrtvovane želje/ambicije preusmeri v otroka,³⁹ v bitje, ki je dozdevno še sposobno pristnosti, spontanosti, čutnosti, ustvarjalnosti in sproščenosti; ki je videti kot »živa protiutež« okostenelosti, zaskorjenosti, otopelosti, utrujenosti, živčne razdraženosti, »prostovoljne zaslužjenosti« in odtujenosti odraslih oseb; ki da je ultimativni »protistrup« za zoprne občutke nesmiselnosti življenja, zmedenosti, izpraznjenosti, izkoreninjenosti, brezupnosti, prestrašenosti, osamljenosti in negotovosti *would-be* roditeljev). No, »rešitev« je lahko tudi v tem, da se celo v relativno ozki (bolj ali manj utesnjujoči ali celo zadušljivi) sferi poklicnega in družinskega dela znižajo aspiracije in pričakovanja: da se posameznik »trezno« (oziroma realistično) zadovolji že s tem, da vsaj ni *out(sider)*; da je kljub vsemu še vedno »na liniji«; da ima delo in družino (ter občasna tolažila v obliki porabniških »nagrad«), četudi ne eno ne drugo ni bog ve kaj (»lahko bi bilo še slabše«).

Toda že golo vztrajanje na okopih »normalne« (in torej po definiciji »odgovorne« ali »nedolžne«) družbe terja ogromno časa, energije, živcev, popuščanja, odpovedovanja, truda, žrtvovanja in samokontrole oziroma – z dvema besedama – odgovornega ravnanja. Ki pa ima tudi dokaj visoko ceno, npr. v obliki frustracij, resentimenta in drugih mračnih ali »reaktivnih« čustev.⁴⁰ Kam – zoper koga ali kaj – jih kaže (pre)usme-

gibanje? Zakaj kontrarevolucija vselej zmaga? Zakaj se dobri mali ljudje pogosto veselijo ob porazu revolucionarnih sil? Je torej problem v »izkoriščanih in zatiranih«, ki jim je malo mar za svobodo in »boljši svet«? Je sploh mogoče ustvariti »boljšo družbo« iz slabega človeškega materiala? Dandanes si sploh ni težko predstavljati, kako bi deloval boljši družbenoekonomski sistem? Skoraj nemogoče pa si je zamisliti, kako bi v njem funkcionirali realno obstoječa družbena bitja. O joj!

³⁹ Prim. Beck-Gernsheim 2006: 119–123.

⁴⁰ Prim. Young 2007: 14–16. Bauman v tej zvezi ocenjuje, da je ravno – v dobri meri strukturno določena – ne(z)možnost posameznika, da bi dejansko (in ne zgolj »de iure« ali morda vsaj domišljjsko) postal posameznik *stricto sensu* – namreč subjekt, ki ima efektivni nadzor nad svojo usodo in izbiri – poglaviti vir najbolj strupenih izcedkov, ki neusmiljeno grenijo življenja dandanašnjih ljudi: »Toda tega prepada ni mogoče premostiti le z individualnimi napor: ne s sredstvi in zmožnostmi, dostopnimi v okviru samoupravljanja življenjske politike. Premoščanje tega prepada je stvar Politike z velikim 'P'« (2002: 51). Toda pozor! Mar ni dandanes – namreč v času naraščajočega »državlanskega privatizma« (Habermas) – rav-

riti, npr. v obliki moralnega ogorčenja, obsojanja, grajanja ali maščevalno-pravičniških zahtev? Najbolj logična izbira bi bil seveda – kapitalistični sistem, toda ta tarča se zdi v današnjem času bržčas (pre)abstraktna (ne moreš je niti tožiti za plačilo odškodnine niti kaznovati), bolj preprosto se je odločiti za kakšno bolj oprijemljivo alternativo, npr. za posameznike in skupine, ki so že (ali pa vsaj) od daleč videti kot »antiteza« v splošnem odgovorne osebe: ki s svojim »likom in delom« razodevajo vzgibe (ali dispozicije), ki jih mora odgovorni član družbe v sebi zatreti, brzdati, nadzorovati, obvladovati, mehčati, speljovati na sprejemljive tirnice ... V tej, dejansko precej heterogeni kategoriji so še posebej primerni kriminalci, predvsem storilci tako imenovanih konvencionalnih kaznivih dejanj, kot so umor, posilstvo, spolna zloraba otroka, fizični napad (tudi če ne povzroči resnejše poškodbe, je tak dogodek vse prej kot prijetna ali zanemarljiva izkušnja), tatvina, rop, vlom ... V tovrstnih primerih je vzročna in subjektivno-psihična povezanost akterjev s škodljivimi posledicami (npr. s trpljenjem, ponižanjem, strahom, bolečino, telesno poškodbo, zdravstveno ali estetsko okvaro, smrtjo, psihično travmo ali gmotno škodo) relativno jasna in razločna, taka pa je tudi njihova »krivda« (oziroma kazenska odgovornost), še posebej tedaj, ko je žrtev v primerjavi s storilcem dosti šibkejša in/ali zgledno nedolžna. Nobenega dvoma ni, da si ljudje v glavnem ne želijo postati objekt kriminalnega ravnanja in tudi če se jim posreči izogniti takim viktimizacijam (kar je precej redko), je že (samo)upravljanje tovrstnih tveganj neredko povezano s sitnostmi, stroški in vsiljenim preoblikovanjem življenjskih rutin. Vse to pa še dodatno krepi »negativna« čustva do kriminalcev, ki so pravzaprav – vsaj v kontekstu predpisane moralno-politične korektnosti – morda še zadnja preostala skupina (če odmislimo »teroriste«, ki pa so v bistvu zgolj njihova propagandno skonstruirana »kvantitativna« nadgradnja), zoper katero je še mogoče na družbeno sprejemljiv način usmerjati agresivne ali sadistične impulze, sovraštvo, prezir in podobne čustvene vsebine (še posebej pa tedaj, ko je storilec videti bistveno – npr. etnično, versko ali kulturno-civilizacijsko – drugačen od »nas«; tedaj se notranji in zunanji sovražnik »nedolžne družbe« mahoma spojita v poenoteno kreaturo). Poleg tega pa lahko odgovorna oseba vsaj v teh primerih računa na intervencijo države (v okviru kazenskopravnega sistema): če ta ne more (ali noče) zagotoviti relativno spodobne varnosti,

no »politika« dojeta kot dejavnost z izrazito negativnimi konotacijami, njeni protagonisti (»politiki« in »politične stranke«) pa uživajo precej borno zaupanje, ugled in spoštovanje. Še več, tudi »država« ni prav visoko cenjena organizacija. Dokaj pogosto je prikazana kot osrednja grožnja posameznikovi svobodi. V tej optiki ni presenetljiva priljubljenost ali vsaj samoumevnost predlogov o nujnem ali vsaj močno zaželenem »umiku« države (in potemtakem tudi demokracije) iz gospodarstva in »civilne družbe« (iz prizorišč torej, ki so – vsaj v ideološko-mistificirani perspektivi – dojeta kot sfera svobode *par excellence*). Prim. Kymlicka 2005: 414–421.

naj poskrbi vsaj za relativno ustrezne kazenske sankcije, kar pomeni predvsem zaporno kazen (ki pa jo marsikje že dobičkonosno izvršujejo, v celoti ali deloma, zasebne korporacije, kar kaže, da ima kriminaliteta navkljub svoji mikro škodljivosti/nezaželenosti, vendarle pomembne »pozitivne« makro ekonomske učinke: odpira nova delovna mesta in ustvarja priložnosti za donosne naložbe kapitala); še več: če »oslabljena« država vse bolj krči socialno mezdo (obseg pravic, ki izvirajo iz institucionaliziranih ali organiziranih oblik kolektivne solidarnosti in socialne pravičnosti) ter prelaga vse več odgovornosti/bremen in tveganj na izoliranega posameznika, naj ta deficit kompenzira z distribucijo/dobavljanjem strogih kazni zoper osebe, ki so očitno nevarne, škodljive, nasilne ali krute, in potemtakem vsaj na ta način – namreč s trpljenjem krivih in neodgovornih – »nagrajuje« državljane,⁴¹ ki so v glavnem lojalni, a so kljub temu v svojih vsakdanjih stiskah, negotovosti(h), skrbih in neredko živinskih naprezanjih soočeni z otrdelo socialno brezbriznostjo in so torej prepuščeni (če odmislimo morebitno pomoč prijateljev, znancev in družinskih članov) zgolj samim sebi.

Sklepne pripombe

Kazenskopravni sistem – to vsekakor ni več nikakršna skrivnost – je sila okoren in precej neučinkovit mehanizem: sankcionira lahko le dokaj omejeno število storilcev kaznivih dejanj (če je v svojem funkcioniranju preveč aktiven, povzroči natrpanost zaporov, to pa na perversen način »(so)kaznuje« še penološko osebje). Predvsem pa je ta domnevno najstrožji kaznovально-nadzorovalni aparat izredno selektiven: »oni zgoraj« – pripadniki ekonomskih, političnih in drugih elit (na svetovni, nacionalni in celo lokalni ravni) – so, če odmislimo občasno žrtvovane/sankcionirane »črne ovce« ali v konkurenčnih bojih s kriminalizacijo izločena »gnila jabolka«, večinoma imuni (nedotakljivi) za njegove in pogosto tudi za druge družbene sankcije, čeravno je – ekonomska, človeška in ekološka – škoda, ki izvira iz njihovih odločitev ali dejanj (storitev in opustitev) osupljivo velika in pogosto nepopravljiva/ireverzibilna. V tej zvezi bi bilo mogoče formulirati celo tale »aksiom«: višje ko je nekdo v hierarhiji elit (»svetih krav«), manjša je verjetnost, da bo zares »odgovarjal« za svoje škodljivo/protipravno ravnanje (oziroma da ga bo doletela upoštevanja vredna ne/formalna sankcija), neprimerno bolj verjetno je

⁴¹ »Gledati trpljenje prija, zadajati trpljenje še bolj – to je trda beseda, toda hkrati staro, mogočno, človeško-prečloveško načelo, ki ga najbrž tudi že opice podpisale: kajti pravijo, da v izmišljanju bizarnih okrutnosti v veliki meri že napovedujejo človeka in so tako rekoč njegova 'predigra'. Ni slava brez okrutnosti: tako uči najstarejša, najdaljša zgodovina človeka – in tudi na kazni je toliko slovesnega« (Nietzsche 1988: 253).

to, da bo za svoje početje celo gmotno/statusno nagrajen (npr. *à la* Tony Blair po umiku s funkcije predsednika vlade), skoraj gotovo pa je, da bo užival zavidljivo varnost (pomislamo samo na količino in kakovost varovanja, ki so ga deležni svetovni/evropski mogotci ob svojih srečanjih: represivne sile vojske, policije, specialnih enot in tajnih služb se združijo, da lahko odgovorni voditelji odgovorno rešujejo pereče probleme).

Ko steče beseda o pripisovanju odgovornosti pripadnikom elit (in mogočnim organizacijam, ki jih vodijo), je neredko slišati (apologetsko?) trditev, da morajo biti tovrstno presojanje drugačno od tistega, ki se nanaša na ugotavljanje krivde običajnih kriminalcev (in drugih normativnih kršiteljev): »oni zgoraj« so namreč v svojem najglobljem bistvu vendarle odgovorni ljudje, ki želijo delati samo ali vsaj predvsem »dobro« (slabo/zlo je zgolj neljuba obstranska škoda ali obžalovanja vredna posledica odločitev, ki so bile v danih razmerah žal edine možne, odblesk železne ekonomske, družbene ali celo zgodovinske nujnosti), za nameček pa so še trdno prepričani (včasih tudi po metafizičnem posvetu »tretje vrste« z božjim/transcendentnim bitjem), da je to, kar so storili/opustili ali ukazali storiti/opustiti, prav(ilno)⁴² onkraj slehernega (ne)razumnega dvoma. No, k podobnim racionalizacijam/nevtralizacijam se po potrebi (ali po navodilu odvetnika) zatekajo tudi »konvencionalni« kriminalci, čeravno z manjšim uspehom kakor mogotci, ki si lahko privoščijo tovrstna verbalna motovljenja že zgolj zato, ker se še predobro zavedajo svoje moči/sile in posledično tega, da se jim ne bo pripetilo nič žalega (občasni, a praviloma kratkotrajni javni protesti in sporadične obsodbe v »neuravnoteženih«, »neuglednih«, »neresnih« ali »obskurnih« medijih so zanje pač mačji kašelj): v »najboljšem« primeru jih utegne doleteti kritika, da so storili »napako«, da jim je upadla priljubljenost ali da se mnogi ne strinjajo z njihovo »politiko« (kakšen prikupen evfemizem za pojave, kot so surova eksploatacija delovne sile, uničevanje narave, zasebno prisvajanje družbeno ustvarjenega bogastva, agresija na tujo državo, mučenje, pohabljanje in ubijanje ljudi ...) – res »hude« sankcije, mar ne? Toda pozor. Ko gre za odgovornost zelo odgovornih oseb (npr. državnih funkcionarjev in menedžerjev), je vendarle treba nujno upoštevati, da (za razliko od navadnih kriminalcev) ne delujejo samostojno ali v maloštevilnih skupinah: brez aktivne in pasivne podpore množstva drugih posameznikov bi bili scela nemočni. Recimo: bi lahko vrhovni oblastniki ZDA sami – namreč brez sodelovanja nepreštvene armade državnih uslužbencev, zasebnih korporacij, medijev in

ne nazadnje, izdatnega odobravanja »javnega mnenja« – izvedli napad⁴³ na Afganistan ali Irak? Vprašanje kajpak retorično, a se ga da še zaostriti: kako je s (so)odgovornostjo vseh tistih, ki so v intimnih (družinskih, zakonskih, ljubezenskih, spolnih ali prijateljskih) odnosih s posamezniki, ki so dejavno vključeni v sistematično produkcijo zla⁴⁴ (npr. v agresijo na Irak in poznejšo okupacijo te nesrečne dežele)?

Preselimo se, vsaj za kratko, še v tukajšnji prostor: kratka zgodovina »samostojne« slovenske države je – že od samega začetka dalje – gosto stkana iz nenehno vznikajočih, a praviloma nikoli zares »razčiščenih« in sankcioniranih afer, katerih protagonisti so vse prej kakor prebivalci nižjih nadstropij družbene piramide. Tranzicijska »zgodba o uspehu« je pravzaprav škandal *in continuo*: trgovanje z orožjem, privatizacija in denacionalizacija (beri: plenjenje družbeno proizvedenega/ustvarjenega in naravnega bogastva), sistematična korupcija, v oči bijoči klientelizem, arogantno zapravljanje (oziroma – če na zadevo pogledamo z druge, srečnejše strani – prisvajanje) javnih sredstev/resursov, neusmiljeno izkoriščanje delovne sile ... Vse to so bolj ali manj znani – a žal tudi družbeni amneziji podvrženi – fenomeni, za katere pa bržkone nihče ne bo nikdar odgovarjal (v tej zvezi lahko mirno odmislimo peščico tistih, ki jih je vendarle doletela kakšna ne/formalna sankcija, npr. zato, ker so izgubili politično/strankarsko podporo in torej »alibi vseh alibijev«, ker so bili preveč nespretni, ker so izgubili »občutek za pravo mero«, ker so bili »žrtvovani« v iz-

⁴² »Dr. Servatius, Eichmannov svetovalec v Jeruzalemu, je pikro povzel njegovo obrambo: Eichmann je zagrešil dejanja, za katera nekdo dobi medaljo, če zmaga, in za katera ga obesijo, če izgubi. Jasno sporočilo te izjave – prav gotovo ene najbolj bridkih v stoletju, ki je kar prekipevalo od osupljivih idej – je trivialno; kdor ima oblast, ta ima prav« (Bauman 2006: 47).

⁴³ Agresija na tujo (»suvereno«) državo je kajpak skrajni primer (zanimivo je, da se v tej zvezi skoraj v medijih ne omenja Afganistan, kjer svoje bitke za »demokracijo svobodo in človekove pravice« bije NATO, pravzaprav tudi »naš«, referendumsko sprejeti NATO, dobri angel, ki tam daleč odgovorno varuje delavni slovenski življenjski predvdom zlobnih in fanatičnih talibanov). Sicer pa imamo na voljo še obilico drugih, npr. očitno protidelavsko politiko EU (te gigantske, interesom kapitala podrejene in izrazito nedemokratske ali »ljudem odtujene« organizacije, ki za nameček še zdaleč ni imuna za korupcijo, le da se temu pojavu »tam zgoraj« ali »tam daleč« reče »lobiranje«). Toda tudi na tej ravni je pripisovanje odgovornosti sila zamotano, in sicer v prvi vrsti zaradi osupljive netransparentnosti delovanja evro(atlantskih)-struktur, obdanih z domala nepredirno meglo, ki jo ustvarja neprebavljiva, zgolj peščici »posvečenih« razumljiva grmada normativnih dokumentov, ki udarjajo v nacionalni prostor članic kot strele božje ali »naravne nesreče«, za katere nihče zares ne more biti odgovoren, hkrati pa služijo kot priročen alibi za uvajanje »neprijaznih« ukrepov in stopnjevanje »strukturnega nasilja« (npr. za podaljševanje delovnega časa).

⁴⁴ Ko so mediji objavili vest o tem, kaj vse je počel »pošastni« gospod Fritzl v podzemlju/peklu svoje družinske idile, je bila ena od reakcij na ta avstrijski prispevek k zgodovini svetovne erotične teorije in prakse, tudi naslednje vprašanje: ali je bila soproga seznanjena in torej z njegovim krutim početjem (in torej soodgovorna za zločine)? To vprašanje pa se nikoli ne zastavi, ko imamo opraviti, denimo, s soproga »pošastnega« Busha in Blaira (čeravno je slednja celo ugledna pravničica!).

ločilnih spopadih ...). Če se ozremo nazaj, se lahko le čudimo, kako dolgo je bila – še vedno ne povsem zaključena – »krajna stoletja« (ki je, kot *essential by-product*, ustvarila pisano elito lokalnih gospodarjev, fevdalcev, kapitalistov in drugih mogotcev ter nič manj pisano, a neprimerno številčnejšo množstvo tistih, ki morajo biti srečni že zgolj zato, da sploh imajo privilegij vestno/odgovorno, pridno in ustvarjalno služiti »onim zgoraj« in jih celo finančno »subvencionirati«, da se bodo lahko čim prej »konsolidirali« kot lastniki *stricto sensu*), zakamuflirano z mitom o tem, da je tukajšnja tranzicija drugačna v primerjavi s tovrstnimi procesi v drugih posocialističnih družbah (npr. bolj »evropska« ali manj gangsterska, mafijska ali tatinska). Šele v zadnjem času je izbruhnil val ogorčenja, a še to le v zvezi s selekcionirano peščico »tajkunov« (oziroma menedžerskih »odkupov« podjetij). In zopet se je kot feniks iz pepela povzdignilo vprašanje odgovornosti: kdo je »kriv«, da so ti posamezniki tako rekoč brez lastnih sredstev – oziroma predvsem po zaslugi bančnih posojil, ki pa jih bodo (v »zadnji instanci«) itak poplačali izkoriščani delavci – polastili precejšnjega premoženja? So to zgolj »tajkuni« (oziroma njihove dozdnevne lastnosti/dispozicije, kot so brezkompromisnost, neskrupuloznost, pohlep, volja do moči, pomanjkanje »vrednot« ali »poslovne morale«, generacijska različnost v primerjavi s starimi, »rdečimi« direktorji ...) ali nemara tudi zakonodajalec (npr. zaradi sprejemanja neustreznih ali pomanjkljivih predpisov), zvijačni odvetniki (ki vselej premagajo »pravno državo«), politiki (ki so po eni strani onemogočili nadzorne organe, po drugi strani pa so omogočili razprodajo ali celo podarjanje skupnega/javnega bogastva), bančniki, njihovi mentorji ali botri ...? Spisek je dolg, odgovornost pa je očitno razpršena na vse konce in kraje, tako rekoč do neprepoznavnosti. Zdi se namreč, kot da bi bili vsi našteti (in še kdo drug, skrit v medijski »senci«) po malem (so)odgovorni – vsi, razen ... Razen »dobrih, malih in navadnih« ljudi. Ha, toda ali niso prav ti prav veselo ploskali zmagi kontrarevolucije (resda zakamuflirani v vznesene parole o pravni državi, demokraciji, človekovih pravicah, svobodi ...), ki je vzpostavila kapitalistični sistem po zahodnih zgledih? Kaj je ta dobromisleča »javnost« tedaj mislila, če je ob pogledu na potencialno erupcijo poslovnih/podjetniških priložnosti/izzivov (*catch the cash*) sploh imela čas razmišljati? Da je možen kapitalizem brez kapitalistov, brez izkoriščanja in zatiranja delovne sile, brez prisvajanja presežne vrednosti, brez »skrivnosti« prvotne akumulacije,⁴⁵ brez razredne države? So ljudje pričakovali ču-

dež ali zgolj »boljše življenje«, namreč »evropske« plače? No, dobili so vsaj evropsko delo, prostovoljno suženjstvo po evrostandardih. In – ne bodimo prevzetni ali neskomni – tudi to je nekaj, dovolj za »odgovorno« življenje.

Literatura:

1. Agamben, G. (2005). **Kar ostaja od Auschwitza: arhiv in priča**. Ljubljana, Filozofski inštitut ZRC SAZU.
2. Baricco, A. (2007). **Next: knjižica o globalizaciji in o svetu prihodnosti**. Ljubljana, Založba /* cf.
3. Bauman, Z. (2007). »Ali ustrezam?« Gibljivi prostori: svoboda tekoče moderne. **Arzenal**, št. 1, str. 17–20.
4. Bauman, Z. (2006). **Moderna in holokavst**. Ljubljana, Študentska založba.
5. Bauman, Z. (2002). **Tekoča moderna**. Ljubljana, Založba /* cf.
6. Beccaria, C. (2002). **O zločinih in kaznih**. Ljubljana, Pravna fakulteta in Cankarjeva založba.
7. Beck, U. (2003). **Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo**. Ljubljana, Krtina.
8. Beck, U.; Beck-Gernsheim, E. (2006). **Popolnoma normalni kaos ljubezni**. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
9. Boutellier, H. (2000). **Crime and Morality: The Significance of Criminal Justice in Post-modern Culture**. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
10. Canfora, L. (2006). **Demokracija: zgodovina neke ideologije**. Ljubljana, Založba /* cf.
11. Christie, N. (2004). **A Suitable Amount of Crime**. London, Routledge.
12. Einstadter, W. J.; Henry, S. (2006). **Criminological Theory**. Lanham, Rowman & Littlefield Publishers.
13. Finn, S. J. (2007). **Hobbes: A Guide for the Perplexed**. London, Continuum.
14. Hamilton, C. (2007). **Fetiš rasti**. Ljubljana, Krtina.
15. Hegel, G. W. (1989). **Osnovne crte filozofije prava**. Sarajevo, Veselin Masleša.
16. Honneth, A. (2007). **Trpeti zaradi nedoločenosti: reaktualizacija Heglove Pravne filozofije**. Ljubljana, Krtina.
17. Huges, G. J. (2005). **Aristotle on Ethics**. London, Routledge.
18. Kurz, R. (2000). **Svet kot volja in dizajn**. Ljubljana, Krtina.
19. Kymlicka, W. (2005). **Sodobna politična filozofija: uvod**. Ljubljana, Krtina.
20. Lea, J. (2002). **Crime and Modernity**. London, Sage.
21. Lefebvre, H. (2008). **Critique of Everyday Life** (Volume I: Introduction). London, Verso.
22. Marx, K. (1986). **Kapital: kritika politične ekonomije** (I. knjiga: Produktijski proces kapitala). Ljubljana, Cankarjeva založba.
23. Marx, K. (1979). **Kritika nacionalne ekonomije**. V: Marx, K.; Engels, F.: **Izbrana dela** (I. zvezek). Ljubljana, Cankarjeva založba, str. 245–398.

⁴⁵ Zgoščen zgodovinski opis barbarskega/zverinskega nasilja (npr. osvajanja, podjarmljenja, zaslužnjevanja, ropanja, plenjenja, pobjanja, mučenja, brezobzirnega izkoriščanja, goljufivega prisvajanja, preganjanja, iztrebljanja, surovim kaznovanjem ...), ki je omogočilo prvotno akumulacijo v zahodnoevropskih družbah/državah, najdemo v: Marx 1986: 650–694. Pri tem pa je treba upoštevati, da ta proces ni nekaj, kar se zgodi enkrat za vselej, zakaj kapitalistični

odnosi v produkciji in družbeni razredi se morajo nenehoma reproducirati. Prvotna akumulacija je v tem smislu *work in progress*, čeravno se v času spreminja narava dela in posledično narava nakopičenega bogastva (ki je v postmoderni vse bolj »nematerialno« ali intelektualno). Prim. Negri in Hardt 2003: 213–215.

24. Marx, K. (1973). **Kapital: kritika politične ekonomije** (III. knjiga: Celotni proces kapitalistične produkcije). Ljubljana, Cankarjeva založba.
25. McGuire, J. (2004). **Understanding psychology and crime**. Maidenhead, Open University Press.
26. Negri, A.; Hardt, M. (2003). **Imperij**. Ljubljana, Študentska založba.
27. Nietzsche, F. (1988). **Onstran dobrega in zlega. H genealogiji morale**. Ljubljana, Slovenska matica.
28. Pemberton, S. (2004). A Theory of Moral Indifference: Understanding the Production of Harm by Capitalist Society. V: Hillyard, P. et al.: **Beyond Criminology: Taking Harm Seriously**. London, Pluto Press, str. 67–83.
29. Pitch, T. (1995). **Limited Responsibilities: Social Movements & Criminal Justice**. London, Routledge.
30. Razac, O. (2007). **Ekran in živalski vrt**. Ljubljana, Maska.
31. Reiman, J. (1998). **The Rich Get Richer and the Poor Get Prison**. Boston, Allyn and Bacon.
32. Renner, T. (2002). Novi trendi v zasebnih razmerjih. V: Miheljak, V.: **Mladina 2000: slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje**. Ljubljana, Aristej, str. 79–104.
33. Rogue, C. (2005). **Le travail**. Paris, Armand Colin.
34. Russell, B. (2007). **Power**. London, Routledge.
35. Schopenhauer, A. (1990). **O temelju morala**. Novi Sad, Bratstvo-Jedinstvo.
36. Therborn, G. (2008). **What Does the Ruling Class Do When It Rules? State Apparatuses and State Power under Feudalism, Capitalism and Socialism**. London, Verso.
37. Tickle, P. A. (2006). **Greed**. Oxford, Oxford University Press.
38. Tombs, S.; Hillyard, P. (2004). Towards a Political Economy of Harm: States, Corporations and the Production of Inequality. V: Hillyard, P. et al.: **Beyond Criminology: Taking Harm Seriously**. London, Pluto Press, str. 20–29.
39. Virno, P. (2007). Družbene vede in »človeška narava«: govorna sposobnost, biološka stalnica in proizvodni odnosi. V: Foucault, M.; Chomsky, N.; Virno, P.: **Človeška narava in zgodovina**. Ljubljana, Krtina, str. 63–165.
40. Young, J. (2007). **The Vertigo of Late Modernity**. Los Angeles, Sage.

On some criminological aspects of responsibility (from the post-modern perspective)

Zoran Kanduč, LL.D., Senior Research Fellow, Institute of Criminology at the Faculty of Law,
Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

The norm by which each individual is responsible for his acts, is deeply rooted in any hierarchically organized social life or, more precisely (at least from the perspective of evolutionary or neo-Darwinist psychology), already in human nature, where it figures as an emotional disposition (a source of an inborn »sense of justice«) on which rests mutual altruism (a principle meaning repayment of good by good and of evil by evil). However, the realisation/application of this general norm is in general rather unequal or selective (determined also by status, class and individual/subjective factors) in terms that those who are objectively the most »responsible« are only exceptionally penalised for their harmful and/or unlawful commissions and omissions. Even more, they are disproportionately rewarded for their activities (the social utility of which is not at all self-evident or is at least questionable). To make things worse, this often happens even in cases when they should actually be in/formally punished. This is not at all the only problem, though: the principle of responsibility has been seriously threatened (should we write »disintegrated«?) also because of the rapid development of natural and social sciences (and their more or less successful syntheses); their findings convincingly refer to the concept/assumption that a man (namely every individual) is in fact a »victim« of genes and environment, i.e., a sort of (biochemical) »robot«, driven (determined or programmed) by forces of which he is usually unaware. If this is true, then, strictly regarded, it is not possible to hold anyone to account for either his merits or guilt for what he has done (which is consequently not the expression of the »free will« of his non-physic/spiritual »self«) then the difficult question arises as to what to take as grounds for reward and punishment (two basic pillars of social control), without which it is not possible to imagine an ordered society. In connection with this dilemma, the fact must not be forgotten that sincere belief in an individual's freedom and rationality has nevertheless extremely important control, prevention and disciplinary effects, although it might be entirely unjustified from the rational and scientific point of view.

Key words: unlawful acts, norms, offenders, responsibility, reward, punishment, post-modern society

UDC: 177 + 159.947.23